

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR

ELMÉLETI NYELVÉSZET SZAK

A magyar diskurzusfunkciók a Lexikai-Funkcionális Grammatikában.

A diskurzus, az információs szerkezet és a szintaxis
összefüggéseiről

Szakdolgozat

Gazdik Anna

Témavezető:
Komlósy András

2010. december 5.

Nyilatkozat

Alulírott Gazdik Anna ezennel kijelentem és aláírásommal megerősítem, hogy az ELTE Bölcsészettudományi Kar Elméleti nyelvészet szakján írt jelen szakdolgozatom saját szellemi termékem, melyet korábban más szakon még nem nyújtottam be szakdolgozatként és amelybe mások munkáját (könyv, tanulmány, kézirat, internetes forrás, személyes közlés stb.) idézőjel és pontos hivatkozások nélkül nem építettem be.

Budapest, 2010. április 14.

.....
Gazdik Anna

Kivonat

A jelen dolgozat a magyar diskurzusfunkciók lehetséges elemzését vizsgálja egy megszorítás-alapú, nem trasformációs elmélet, a Lexikai-Funkcionális Grammatika keretében. Ellentétben a trasformációs elméletekkel, amelyek többféle nyelvi információt is a szintaxisba integrálnak (például morfológia, szemantika, információs szerkezet), az LFG-ben lehetőség nyílik arra, hogy az eltérő nyelvi információkat különböző reprezentációs szinteken ábrázoljuk, amelyek lehetővé teszik, hogy mindegyiknek eltérő legyen a felépítése és az alapkategóriái. A különböző szintek leképezési függvényeken keresztül kapcsolódnak egymáshoz. A dolgozat egy olyan megközelítés első lépéseit kívánja felvázolni, amely a szintaxis és az információs szerkezet szempontjából egységesen ábrázolja az ún. semleges és nem semleges mondatokat: rámutat a hasonlóságaikra és a különbségeikre is. A magyar mondat az LFG-ben lapos szerkezetű, semmi sem indokolja ugyanis a hierarchikus felépítést. A ragozott ige előtti szakasz azonban az információs szerkezet szerint épül fel: a mondat elején a topik vagy a kontrasztív topik áll (amennyiben van a mondatban topik), amelyek jelzik, hogy az adott mondat hogyan kapcsolódik az adott diskurzus fő témájához, (közvetlenül) a ragozott ige előtt pedig egy másik kitüntetett funkciójú mondatrész, a hókusz vagy a fókusz. Azonban a dolgozat megpróbál arra is rávilágítani, hogy a szintaxis kitüntetett pozíciói nem feleltethetők meg egyértelműen az információs szerkezet kitüntetett elemeinek és viszont, azaz érdemes ezt a két síkot külön kezelni. Végül pedig, a jelen elemzés igyekszik mindvégig szem előtt tartani a diskurzust és megvizsgálni, hogy abban az adott mondat milyen szerepet tölt be. Javaslatot teszünk arra is, hogy hogyan lehetne a diskurzust beépíteni az LFG nyelvtanába, ám mivel ez egy aktuális kutatási téma az LFG-ben, sok (egyelőre még) megválaszolatlan kérdéssel, javaslatoknál többre itt nem vállalkozhatunk.

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	3
1.1. Problémafelvetés	3
1.2. A dolgozat célja	4
1.3. A dolgozat felépítése	5
2. A magyar mondat alapszerkezete	6
3. A transzformációs elemzések	10
3.1. Bevezetés	10
3.2. A korábbi elemzések	11
3.3. Későbbi fejlemények	12
3.4. Problémák	13
4. Információs szerkezet és diskurzus	18
4.1. A fókuszt	18
4.2. A kérdőszók és a fókuszt	19
4.3. A kontrasztív topik	23
4.4. Több preverbális fókuszt?	27
4.5. A többszörös kérdések	34
4.5.1. Bevezetés	34
4.5.2. A magyar többszörös kérdések fajtái	36
4.5.3. A többszörös kérdések elemzési lehetőségei	46
4.6. Az információs szerkezet lehetséges felépítése	48
5. A Lexikai-Funkcionális Grammatika	56
5.1. Bevezetés	56

5.2. Az információs szerkezet az LFG-ben	58
5.3. C-struktúra a magyarban	62
6. Elemzési lehetőségek	67
6.1. Semleges mondatok	67
6.2. Nem semleges mondatok	71
6.2.1. Egyszerű kérdés	71
6.2.2. Válaszok	71
6.2.3. Többszörös kérdések	73
6.2.4. Visszakérdezések	82
7. Konklúzió	85
Irodalomjegyzék	89

1. fejezet

Bevezetés

1

1.1. Problémafelvetés

A magyar mondat szerkezete bizonyos vonatkozásokban eltér mind az ún. konfigurációs, mind pedig az ún. nem-konfigurációs nyelvek mondatszerkezetétől. A konfigurációs nyelvekben, gazdag morfológia híján, a grammatikai funkciók adott szintaktikai pozíciókban jelennek meg, amelyeken keresztül azonosítani lehet őket. Az angolban és a franciában például az alany kötelezően preverbális, a tárgy pedig kötelezően posztverbális (ha eltekintünk a balra kiemelésről, vagy például a francia tárgyi klitikumoktól, amelyek minden esetben megelőzik a ragozott igét). A gazdag morfológiájú nyelvekben a szórend sokkal szabadabb, hiszen az esetragokból a grammatikai funkció is egyértelműen kiderül, ilyen például a warlpiri. A magyar mondat szerkezete közelebb áll ez utóbbiakéhoz, amennyiben a ragozott ige mögött a szórend hozzávetőleg szabad, ám az igét megelőző mondatrészek sorrendje szigorú szabályoktól függ. Ezen szabályok jelentős része az adott mondat diskurzusbeli helyéhez és szerepéhez kötődik, valamint a különböző kvantorok hatóköre is a mondat preverbális, hierarchikus felépítésű részében jelenik meg. Erre a kettősságre utal a *diskurzuskonfigurációs nyelv* elnevezés is [32].

A különböző grammatikai iskolák eltérően próbálják a magyar mondat e sajátosságát modellezni és formalizálni. Napjainkban leginkább a chomskyánus iskola, azaz a transz-

¹Szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, Komlósy Andrásnak, hogy alaposan elolvasta és megbírált a dolgozat korábbi változatait, és Kálmán Lászlónak hasznos tanácsaiért.

formációs grammatika keretében íródott elemzések a legelterjedtebbek. Ezek a mondatot egy mélyszerkezetből kiindulva vezetik le transzformációkon keresztül, amelyeknek során az elemek eljutnak abba a pozícióba, ahol végül kiejtésre kerülnek. Ezeket az elemzéseket leginkább a szintaxiscentrikusság jellemzi. Ez röviden annyit jelent, hogy a már említett diskurzusfunkciók funkcionális projekciókként a szintaxisban jelennek meg, pl. TopP vagy FocP, tehát ahhoz, hogy egy elemet topikként vagy fókuszként értelmezzünk, annak a az adott funkcionális projekció specifikációjában kell megjelennie. A szintaxis központi szerepére utal az is, hogy az elmélet szerint az elemek rejtett mozgítás útján is a hatóköri pozíciójukba mozoghatnak. Ezt feltételezik például az *in situ* kérdőszók esetében, amelyek rejtett mozgítás útján kerülnek a mondat bal periferiájára, ahol is hatókörük az egész mondat lesz. Ez a megközelítés tehát a szintaxisba integrálja az információs szerkezetet (az elemek diskurzusfunkcióit) és a szemantikát is (például az operátorok hatókörét), a prozódia pedig nem szán a szintaxissal egyenértékű szerepet, például a diskurzusfunkciók egyértelműsítésében.

További problémát okoz az, hogy a diskurzusfunkciók és a szintaktikai pozíciók között nincs egyértelmű megfelelés a magyarban, mint ahogy azt a funkcionális projekciók sugallják. Egy adott pozícióban többféle elem is előfordulhat, illetve ugyanazzal a diskurzusfunkcióval bíró elem több pozícióban is állhat.

Végül pedig megemlíthetjük azt, hogy a transzformációs elemzések izolált, szöveggörnyezetükből kiragadott mondatokat vizsgálnak, holott a mondat információs szerkezete, a benne előforduló elemek diskurzusfunkciója sokat elárul arról, hogy az adott mondatnak mi a szerepe a diskurzusban, amelyben elhangzanak. Érdeemes lenne ezért a diskurzust is belevenni az elemzés formalizmusába, de nem feltétlenül a szintaxis részeként. A dolgozatban főként ezekre a problémákra fogok koncentrálni.

1.2. A dolgozat célja

A jelen dolgozat célja egy olyan elemzés első lépéseinek felvázolása, amely a szemantikát, az információs szerkezetet és a prozódia leválasztja a szintaxisról, és a szintaktikai szerkezettel összefüggő, de autonóm szerkezetekben ábrázolja őket. Az elemzés keretét a Lexikai-Funkcionális Grammatika (LFG) szolgál [3], [14], [38], melyben az eltérő nyelvi információk eltérő reprezentációs szinteken kapnak helyet, de egyúttal leképezési függvényeken keresztül

kapcsolódnak egymáshoz. Az elemzés során főként a szintaxisra (összetevős és funkcionális szerkezet az LFG-ben) és az információs szerkezetre fogok koncentrálni, de, ahol szükséges, röviden a prozódiaira is ki fogok térni. Az elemzési javaslat lényege egy, a diskurzus és a szemantika szempontjából semleges szintaktikai szerkezet lesz, melynek pozícióit (a diskurzus függvényében) eltérő elemek tölthetik be. A diskurzusfunkciókat tartalmazó információs szerkezet pedig kölcsönösen leképeződik egyúttal a prozódiaira is [48]. Ebben a megközelítésben tehát nem szükséges szintaktikai pozíciókat egy diskurzusfunkcióval azonosítani, vagy arról elnevezni. További előnyként pedig azt is megemlíthetjük, hogy az elemzés a mondatok diskurzusbeli szerepét is figyelembe kívánja venni, azaz nem szövegkörnyezetükből kiragadott mondatokat vizsgál.

1.3. A dolgozat felépítése

A dolgozat 2. részében röviden bemutatom az eddigi transzformációs elemzéseket. Főként azokra a pontokra fogok koncentrálni, amelyekben az LFG-s megközelítés markánsan eltér ezektől, és megpróbálom a nem transzformációs megközelítés mellett érvelni. A 3. fejezetben rátérek az elemzésben használt információs szerkezetre, amit aztán az LFG-ben kísérek meg formalizálni. A 4. fejezetben bemutatom az LFG-t, hogy az azt követő elemzés különösebb előismeret nélkül is érthető legyen. Végül pedig egy lehetséges elemzést vázlok fel az LFG keretében és összegzem az eredményeket.

2. fejezet

A magyar mondat alapszerkezete

A magyar mondat alapszerkezetét két nagyobb alegységre tagolhatjuk, amelyeket formailag a mondat első főhangsúlya választ el egymástól. A mondat első főhangsúlyát megelőző eleme(ke)t szemantikai alapon *topiknak* nevezi a szakirodalom, míg az első főhangsúly által indított mondatszakaszt *kommentnek*, lásd [43], vagy például [37]. Mivel ezeknek a fogalmaknak a többféle definíciójuk is lehetséges, később pontosítani fogom, hogy mit értek a jelen dolgozatban topik és komment alatt. Informálisan megközelítve, a topik a mondat lineárisan első összetevője (egy mondatban több topik is lehetséges, ilyenkor mindegyik megelőzi az első főhangsúlyt), amelyről a komment nevű mondatszakasz állítást tesz. A komment szerkezete összetett, érvényesül benne mind a már említett, ragozott ige előtti hierarchikus felépítés, mind pedig a ragozott ige utáni viszonylag szabad szórend. A ragozott ige előtti mondatszakaszban (de még a kommentben) az ún. kommentelőzmények kapnak kapnak helyet: ezek többnyire disztributív kvantorok, Kálmán [43] három részre osztja őket aszerint, hogy milyen sorrendben követhetik egymást, és ezeket a pozíciókat egy-egy tipikus elemről *IS-pozíciónak*, *MINDEN-mezőnek*, és *SOK-pozíciónak* nevezi. A kommentelőzményekkel a továbbiakban nem foglalkozom.

A kommentelőzmények és a ragozott ige között elhelyezkedő mondatszakasz rendkívül vitatott. Ebben a mondatszakaszban többféle elem is előfordulhat, a többségük komplexitásos megoszlásban áll a többivel, azaz itt jórészt csak egyetlen egy elem állhat. A generatív transzformációs irodalom egy része ezért itt egyetlen egy pozíciót feltételez, és ezt az egyik itt előforduló elem, a fókusz alapján fókuszpozíciónak nevezi. Ez egy funkcionális projekció, a FocP specifikálójában helyezkedik el, amely dominálja az igét, és az egész ige

mögötti mondatszakaszt (így a fókusz a FocP specifikálójába mozog). Ezzel kapcsolatban több probléma is felmerül. Egyrészt, egyáltalán nem biztos, hogy valóban csak egyetlen egy pozíciót kell-e ezen a mondatszakaszon feltételezni (később látni fogunk ellenpéldákat). Másrészt, mivel ebben a pozícióban többféle elem is előfordulhat, nem tartom szerencsésnek ezt a fókuszról elnevezni. Ebből a szempontból adekvátabbnak tűnik a Kálmán [43] által használt *igevivő* elnevezés. A fókuszon kívül ebben a mondatszakaszban jelennek meg az igekötők, a puszta névszói vonzatok, bizonyos esetekben az infinitívusz, imperfektív mondatokban maga a ragozott ige is kaphat hangsúlyt (ilyenkor az igevivők követik az igét), tagadószók, végül pedig az ige egy vonzata vagy egy határozó. Ez utóbbiak az ún. azonosító mondatokban szerepelnek, és *hókusznak* hívja őket a szakirodalom [41], [42], [44]. Az igevivő pozíció részleteire később még visszatérünk. De mi is a közös a ragozott igét közvetlenül megelőző elemekben? Ahhoz, hogy ezt a kérdést jobban meg tudjuk vizsgálni, távolabbról kell elindulnunk.

A magyar mondatoknak alapvetően két fajtáját különböztethetjük meg, formailag aszerint, hogy van-e bennük írtóhangsúly vagy sem (az írtóhangsúlyt több főhangsúly már nem követheti a mondatban) [41] és [42]. A *semleges* mondatokban nincs írtóhangsúly. Bennük több főhangsúly is lehetséges, prozódiajuk lapos, egyenletes. Ilyen például a következő:

(2.1) 'Ma a 'feleségem vitte 'óvódába a 'gyerekeket.

Ezzel ellentétben a nem semleges mondatokban a ragozott ige előtt egy *írtóhangsúlyt* találunk, melyet után már nem állhat több főhangsúly. A két mondatípus más szerepet tölt be a diskurzusban. A semleges mondatok funkciója a puszta információközlés, a diskurzus továbbvitele oly módon, hogy (amennyiben a diskurzust egy főtéma és esetleges altémák hierarchikus rendszerének fogjuk fel, de erről lásd később) vagy a diskurzus főtémájának eddig tárgyalt altémáját viszi tovább, és arról közöl új információt, vagy pedig jelzi, hogy az, amit közöl, már a főtéma egy másik altémájához tartozik, tehát ahhoz, hogy az új információ bekerüljön a diskurzus univerzumába, egy új altéma bevezetése szükséges. Ezzel szemben a nem semleges mondatok funkciója a szembeállítás, a korrigálás, vagy pedig a válasz egy kérdésre. Ezekben a mondatokban is lehetséges a különböző altémák jelzése, amelyek rendszerezik, tematizálják a választ; jelzik, ha a válasz csak bizonyos esetekben érvényes, illetve ezek a részválaszok együtt alkotnak kimerítő választ egy kérdésre:

(2.2) - Ki mit hozott a bulira?

- János bort, Mari pedig ropit hozott.

(2.3) - János jött el?

- Nem, Mari jött el!

Mindkét mondattípusban két prominens preverbális pozíciót találunk. Az elsőben (amely lineárisan a mondat első összetevője) helyezkedik el a már említett topik, amely a magyarban a diskurzus épp tárgyalandó altémáját jelöli ki. A nem semleges mondatok bal periferiáján gyakran találkozunk a *kontrasztív topik*kal, amely Buring [6] szerint (Roberts 1996-ra hivatkozva) egy ún. *stratégia* alkalmazására utal: a kontrasztív topik jelzi azt, ha egy kérdést úgy válaszolunk meg, hogy előbb alkérdésekre bontjuk (amelyek lehetnek implicitek is), mert így adekvátabban lehet azt megválaszolni. Meglátásom szerint nem csak a kontrasztív topikot, hanem a semleges mondatban az altémák megadását is egy információközlési stratégiaként érdemes felfogni.

A másik prominens pozíció a már említett fókusz- és/vagy igevivő pozíció (nincs ugyanis egyetértés abban, hogy ezek valóban ugyanabban a pozícióban jelennek-e meg), amely közvetlenül megelőzi a ragozott ige tövét. Kálmán [43] szerint az itt megjelenő elemek közös tulajdonsága abban ragadható meg, hogy önálló állítást tartalmaznak, amely ráépül a kommentben megfogalmazott állításra és módosíthatja is azt. Az egyik ilyen állítás az azonosítás, amely meghatározza a kommentben megfogalmazott állítás érvényességét. Semleges mondatokban ezt a funkciót a hókusz, nem semleges mondatokban pedig a fókusz tölti be. A kettő közti különbség megragadható egyrészt az írtóhangsúlyban, amelyet a fókusz kap, a hókusz viszont nem, továbbá az eltérő szövegkörnyezetekben, amelyekben a fókusz és a hókusz megjelenik. A hókusz felfogható tehát egy nem kiemelő szerepű fókuszként, melynek ugyanúgy funkciója az azonosítás, ám a fókusszal ellentétben szembeállításakor, korrigálásakor vagy visszavágáskor nem használható.

A semleges mondatok szerkezete tehát sematikusán a következőképpen ábrázolható:

(2.4) [TOPIK] [KOMMENT: kommentelőzmények, hókusz/igevivők, ragozott ige, többi mondatrész]

A nem semleges mondatokét pedig az alábbi szerkezeti váz mutatja (a topikok megelőzhetik és követhetik is a kontrasztív topikot):

(2.5) [(TOPIK), KONTRASZTÍV TOPIK, (TOPIK)] [KOMMENT: kommentelőzmények,
fókusz, ragozott ige, többi mondatrész]

A következő fejezet egyfajta áttekintést nyújt a magyar mondat szerkezet transzformációs elemzéseiről.

3. fejezet

A transzformációs elemzések

3.1. Bevezetés

Mint említettem, a magyarról a legrészletesebb elemzések a generatív transzformációs grammatika keretében születtek. Molnár [47] részletesen végigveszi É. Kiss modelljeit 1983-tól egészen napjainkig, szembeállítva azokkal a problémákkal, amelyekre ezek (még) nem kínálnak adekvát megoldást, kezelési módot. Lássuk most ezeket mi is részletesebben!

A magyar mondat generatív keretben történő elemzése É. Kiss Katalin nevéhez fűződik, aki a szórend vizsgálatában Brassai Sámuel és Simonyi Zsigmond kutatásait használja fel. A transzformációs elemzésekről összességében elmondható, hogy felismerik, hogy a magyar mondat szórendje nem pusztán stilisztikai kérdés, hanem az ige előtti szakaszban diskurzusfunkciókat és eltérő hatóköröket kódol. Ha tehát ezen elemek sorrendjét megváltoztatjuk, megváltozhatnak a mondat igazságfeltételei, vagy legalábbis a szövegkörnyezet, amelyben a mondat elhangozhat. Ezeket a diskurzusfunkciókat azonban szintaktikai kategóriaként kezeli, és a fentebb említett pozíciókat, vagy később funkcionális projekciókat az ott megjelenő elemek egyikével azonosítja, arról nevezi el, és a többit pedig megpróbálja különböző technikákkal ugyanabba a pozícióba rendelni. Később persze az a kérdés is felmerül, hogy milyen közös tulajdonsággal lehetne jellemezni az adott pozícióban előforduló mondatrészeket, de ekkor pedig abba a problémába ütköznek, hogy milyen elemzést/elnevezést adjanak a közös szintaktikai pozíciónak, amely a kurrens generatív transzformációs elmélet fogalomrendszerével és eszközkészletével is kompatibilis.

3.2. A korábbi elemzések

É. Kiss [28] a topikot és a fókusz szintaktikai pozíciókként definiálja, amelyek nem egy kategóriának (NP, VP, stb.), hanem egy funkciónak (pl. topik vagy fókusz) feleltethetők meg. Itt még a mondat nem konfigurációs S kategóriájú, ebből mozognak ki balra azok az összetevők, amelyek aztán a topik- vagy a fókuszpozícióban ezt a funkciót fogják betölteni. É. Kiss megemlíti továbbá, hogy egyes elemek erősebben törekszenek a fókuszpozícióba, mint a többi, így ezek egy hierarchiába rendezhetők. Kritikaként Molnár [47] is megemlíti, hogy a modell szerint a fókuszképzés kötelező, ami ellentmond annak, hogy semleges mondatokban nincs fókusz. További probléma, hogy a fókuszba kerülő elemeknek a modellben nem tulajdonítható egységes interpretáció.

A Strukturális magyar nyelvtan Mondattan kötetében [29] az S csomópont már konfigurációs: a topik a VP testvéreként a bal periferián kap helyet, a fókusz pedig a VP specifikálójában. A fókuszképzés itt már opcionális, a fókuszba kerülő elemek egy [F+] fókuszjegyet kapnak az igétől. A fókuszjegy adás teljesen önkényes. A fókuszjegy nem magyarázza, hogy miért kapják meg és kerülnek ezáltal fókuszba a kérdőszók és a negatív értelmű kvantorok, határozók. A modell ezen változatában tehát továbbra sem világos, hogy mi a közös a fókuszjeggyel rendelkező elemekben.

É. Kiss (1994)-ben [31] már helyet kap a struktúrában a Brody nevéhez fűződő FocP, amely a VP fölé projektálódik, és az ige ennek fejpozíciójába mozog. Az igekötő és a többi igemódosító (igevivő) továbbra is a VP specifikálójába mozog, így strukturálisan elválík egymástól a kétféle elem pozíciója. Brody-nál [4] az igemódosítók nem a VP-ben, hanem a VP és a FocP közötti AspP-ben állnak, nála is elválík tehát a két kategória. Az azonban továbbra sem világos, hogy mi magyarázza a kérdőszók és a kirekesztő értelmű kifejezések inherens fókuszjegyét, azaz hogy mi az a közös tulajdonság, ami miatt ezek mind az ige előtti pozícióba mozognak.

3.3. Későbbi fejlemények

A további elemzésekről elmondható, hogy egyre több bennük a funkcionális projekció. É. Kiss [33] új modelljében az egész topik-kvantor-fókusz szekvencia iterálható, és az ige a legelső FocP fejébe mozog. Bartos-nál [2] már minden morfoszintaktikai kategória saját funkcionális projekcióval bír, a változatos kategóriákra néhány példa: AgrSP, AgrOP, ModP, FinitP, illetve É. Kiss-nél [36] NNP (non-neutrális frázis), PredP (predikátum-frázis). A funkcionális projekciókkal kapcsolatban felvethető, hogy mekkora a magyarázó erejük abban az esetben, ha fejpozíciójuk általában üres, tehát a struktúrában való jelenlétüket egyféle elem indokolja, amely a specifikáló pozíciójukat foglalja el, valamint az, hogy hogyan tudnak számot adni arról, ha a különböző funkcionális projekciókban megjelenő elemek egyébként egymással komplementáris disztribúcióban állnak. Mint láttuk, a ragozott igt megelőző mondatszakaszra inkább az a jellemző, hogy kevés kitüntetett pozíciót sokféle elem is betölthet, változatos együttállásban. Egy ilyen szerkezet ellentmond annak az intuíciónknak, hogy a kitüntetett, de az említett funkciókra nem specifikált szintaktikai pozíciókban a diskurzus függvényében többféle elem is megjelenhet.

Egy másik törekvés később a fókuszpozícióban megjelenő elemek egységes interpretációjának megtalálása volt. É. Kiss [34] először az igekötőkről és az igemódosítókról állapítja meg, hogy azok az egyszerű eseményeket (amelyeket a puszta igeik kifejeznek), összetett eseményekké változtatják. Ez közel áll a Kálmán [43] féle megközelítéshez, amely szerint az igevivők önálló állítást fogalmaznak meg. É. Kiss [35] szerint pedig abban ragadható meg az igemódosítók és a fókusz közös sajátossága, hogy ezek *másodlagos predikátumok*, amelyek a PredP-ben kaphatnának helyet.

Mindebből látható, hogy az elmúlt 30 évben nem került nyugvópontra az igt megelőző kitüntetett pozíciók, különösen a fókuszpozíció és az azt elfoglaló elemek kérdése. Nem célom a továbbiakban tételesen cáfolni a transzformációs megközelítés modelljeit és elemzési javaslatait (hiszen az elméleten belül ezek megindokolhatók és jórészt koherensek), csupán néhány olyan problémakörre szeretném felhívni a figyelmet, amelyekkel kapcsolatban egy nem transzformációs elemzés érdekes eredményeket hozhat. A továbbiakban ezeket szedem pontokba.

3.4. Problémák

- Szintaxiscentrikusság

Az első ilyen probléma, mint már említettem, hogy a transzformációs nyelvtanok szintaxiscentrikusak. A szintaxis egyszerre tartalmaz szintaktikai, morfoszintaktikai, szemantikai és diskurzusinformációt, ráadásul úgy, hogy a modellben mindegyiknek külön (funkcionális) projekciókat szán. Mint láttuk, ez azért problematikus, mert egy szintaktikai pozíciót többféle diskurzus-státuszú elem is elfoglalhat (lásd hókus, fókusz, igevivők, stb), illetve egy adott diskurzusfunkcióval bíró mondatrész a szintaktikai szerkezet több pontján is előfordulhat (pl. preverbális és posztverbális fókusz), miközben ezek közül csak az egyiket nevezzük az adott elem pozíciójának, lásd TopP vagy FocP. A szintaxiscentrikusság másik hátulütője az, hogy a szintaktikai szerkezettel és a transzformációkkal próbál olyan dolgokat magyarázni, amelyekre a prozódia bevonásával egyszerűbb és intuitívebb magyarázathoz juthatunk. Például Mycock [48] amellett érvel, hogy a többszörös kérdésekben az *in situ* kérdőszók fókuszálása nem a szintaxisban, hanem a prozodiában történik, de az információs szerkezetben ez nem jelent különbséget, mindkét kérdőszó fókusz státusszal fog bírni. Tekintsük a következő japán példát:

(3.1) *Da're-ga depa'ato-de da'reni ra'npu-o era'nda ka.*
 ki-NOM áruház-LOC ki-DAT lámpa-ACC választ.PAST Q-PAST
 (Mycock 2006:148)

Ki választott egy lámpát kinek az áruházban?

A mondatban a hangmagasság változását a (3.1) ábra mutatja.

Az ábrán jól látható az *in situ* kérdőszók prozódiai prominenciája. Mycock szerint ez arra utal, hogy a prozódia is jelezheti a kérdőszók prominens/fókusz státuszát. Ezzel ellentétben a transzformációs megközelítések azt feltételezik, hogy ezen kérdőszók láthatatlanul, rejtett mozgatás útján kerülnek abba a szintaktikai pozícióba, ahol a megfelelő hatókörrel rendelkeznek. Mycock javaslata szerint a megfelelő hatókör a

mondat prozódiai szerkezetéből is kimutatható, itt tehát nincs szükség extra mechanizmusok feltételezésére. Hasonlóképpen Brody [4] is feltételezi, hogy a magyarban a posztverbális fókusz információszerkezeti státuszát az intonáció jelzi.

- Az ige utáni sorrend

A konfigurációs szintaktikai szerkezettel és az igemozgatással szemben Börjars et al. [10] azt említik meg, hogy ha az ige valóban a VP-t elhagyva a Foc fejbe mozogna, az igekötőnek, amely a Spec,VP-ben maradt, mindig közvetlenül az ige mögött kellene állnia. Ez azonban nem így van:

(3.2) MARI keresett minket fel (és nem Ilona). (Börjars et al. 1999:9)

(3.3) Én csak ezt ismerem körülbelül fel.

É. Kiss [36] azt a megoldást javasolja erre a problémára, hogy az igemozgatás után a VP kilapul a magyarban, ami tulajdonképpen egy *ad hoc* és egyedi mechanizmus feltételezése a probléma kezelésére. Ennél egyszerűbbnek tűnik egy olyan megoldás, ahol (egyébként É. Kiss (1983)-as elemzésével összhangban) a magyar mondat ragozott ige utáni szakaszát egy nem konfigurációs S csomóponttal ábrázoljuk, amely alatt az elemek sorrendje tetszőleges.

- A topik-pozíció problémái

Egy további problémával találjuk szemben magunkat, ha a topikpozícióban előforduló mondatrészeket szeretnénk egységesen jellemezni. Gécseg & Kiefer [21] több problémára is felhívják a figyelmet a magyar nyelvészetben hagyományosan használt topikdefinícióval kapcsolatban ([31], [37], [20]). A hagyományos értelmezés szerint a topik (amennyiben előfordul a mondatban), azt az individuumot denotálja, amelyről a mondat komment (vagy a szerzők által használt *predikátum*) része állítást tesz. Ez mindig referáló, specifikus kifejezés, amely jelöltjének ismertnek, vagy legalábbis azonosíthatónak kell lennie mind a beszélő, mind a hallgató számára. Mint arra a szerzők is rámutatnak, ezért nem lehetnek a puszta főnévi kifejezések topik szerepűek:

(3.4) *Vendég megérkezett. (Gécseg & Kiefer 2009:594)

Említést tesznek továbbá olyan példákról is, amelyekben nem specifikus főnéves kifejezések is állhatnak topik-pozícióban, és (É. Kiss állításával ellentétben) nem hordoznak egzisztenciális preszuppozíciót, csupán egy individuum létezését állítják, akire/amire eddig nem történt utalás a beszédhelyzetben:

(3.5) Valaki tegnap meglökött a buszon.

(3.6) Egy gyerek lelépett az úttestre. (Gécseg & Kiefer 2009:598)

Végül arra is felhívják a figyelmet, hogy olyan (határozott) konstituensek is állhatnak topik-pozícióban, amelyekről korábban nem tettünk említést az adott kontextusban. Érdekes, hogy ezek a mondatok (igazságfeltételeik és a lehetséges beszédhelyzet szempontjából is) ekvivalensek topik nélküli változataikkal, amelyekről tipikusan azt szokás feltételezni, hogy új információt közölnek és a *Mi történt?* kérdésre válaszolnak:

(3.7) A 'kutyátok 'megharapta a 'lányomat.

(3.8) 'Megharapta a 'lányomat a 'kutyátok.

Gécseg & Kiefer a példák alapján azt a következtetést vonják le, hogy a magyar mondatok nem topik-komment, hanem logikai alany-logikai állítmány tagolásúak.

De mielőtt továbblépnénk, térjünk vissza a példákhoz! Érdeemes megfigyelni, hogy a példamondatok, bár sok tekintetben cáfolják a hagyományos topikdefiníciót, egytől egyig izolált, kontextusból kiragadott mondatok. Meglátásom szerint sem a (3.5), sem a (3.6) nem hangozhat el egy olyan diskurzus nélkül, amely megteremti hozzájuk a kontextust, mint például a következő szituációkban:

(3.9) Fáj a vállam. (Tegnap utaztam hazafelé a munkából. Tömeg volt.) Valaki meglökött a buszon, (miközben hazafelé utaztam a munkából).

(3.10) Elképesztő, hogy mit láttam tegnap. Hazafelé mentem, és egy gyerek lelépett az úttestre. Körül sem nézett. Kis híján elütötte egy autó.

Természetesen a beszélőt meglökő individuum, vagy pedig az úttestre lelépő gyerek új a beszélgetés univerzumában, de a hallgató számára létezésük könnyen akkomodálható. Természetes, hogy a délutáni csúcsforgalomban a buszon a beszélőn kívül még sokan

utaznak (vagy, ha a beszélő ezt nem teszi hozzá, az is nyilvánvaló, hogy a városban gyakran utazik busszal, többek közt aznap is) és a *valaki* egy utasra utal, és az is, hogy az utcán gyerekek is járnak, akik közül az egyik lelépett az úttestre. A (3.7) példában hasonló a helyzet. A hallgató a birtokos szerkezet miatt tudja akkomodálni, hogy melyik kutyáról is van szó, ezért állhat a határozott névelős főnevi kifejezés a mondat elején. Hasonló a helyzet a következő példában:

(3.11) A barátom kutyája megharapta a lányomat.

Itt is a birtokos szerkezet miatt lehet könnyen akkomodálni az adott kutya létezését, még akkor is, ha a hallgató nem ismeri sem a beszélő barátját, sem annak kutyáját. Birtokos szerkezet nélkül a mondat kevésbé elfogadható:

(3.12) # Tegnap felhívott a férjem a munkahelyemen. A kutya megharapta a lányomat.

Ebben az esetben, ha csak nem a saját kutyájukról van szó, amelyet így emlegetnek, a hallgató számára nem akkomodálható könnyen, hogy melyik kutyáról is van szó.

Mindezekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az, hogy milyen elemek állhatnak a magyar mondat lineárisan első pozíciójában (vagy pozícióiban), nem attól függ, hogy új-e vagy régi, vagy specifikus-e vagy nem, hanem attól, hogy megfelelően illeszkedik-e a diskurzusba, amelyben elhangzik. Mint arra már utaltam, a hagyományosan topiknak nevezett konstituens funkciója egy stratégia meghatározása, amely szerint a beszélő az információt közli (vö. [6]). Általában akkor szerepel topik a mondatban, amikor egy altémát határozunk meg, illetve az eddigi altémát megváltoztatjuk és ezt jelezzük. Erteschik-Shir [17] Vallduví-ra hivatkozva bemutatja, hogy például a katalánban csak akkor szerepel topik a mondatban, ha a mondat nem az előző mondat topikját viszi tovább, azaz ha egy új altémát vezet be. Hasonló a helyzet a magyarban is. Az altémának egyértelműen kapcsolódnia kell a főtémához, amely gyakran egy kérdésként is megadható. Ebből a szempontból az adott diskurzus *főtémája* vagy *főkérdése* ugyanarra a gyakran implicit ténamegjelölésre utal. A (3.9) diskurzusban például a *Mi a probléma?* implicit kérdésre keressük a választ, és mivel a pusztán a probléma megnevezését nem érezzük kimerítő válasznak, a fő kérdést átértelmezve *Mi a probléma*

és miért? magyarázattal is szolgálunk. Ez két altéma bevezetését teszi szükségessé: a *tegnapi nap*-ét és a *valaki*-ét. Hasonló a helyzet a (3.10)-ben. Itt az első téma maga a beszélő, így nincs hagyományos értelemben vett topik a mondatokban. Ezután témaváltás következik, a következő altéma az *egy gyerek*, és mivel a következő mondatok témája is ő, ismét nincs topik a mondatokban. Vegyük észre, hogy ebben az értelemben nemcsak individuumok lehetnek topikok, hanem például határozók is (a *tegnap* mint topik a tegnapi napot határozza meg, mint a következő rész altémája). Ez a megközelítés sok szempontból megfelel Bűring [5] modelljének, aki S-topiknak (*sentence-topik*, *mondattopik*) hívja azokat a topikfajtákat, amelyek azt jelzik, hogy a válasz a kérdésre nem kimerítő, mégpedig úgy, hogy a kérdést implicit alkérdésekre bontják, amelyek közül nem adnak mindegyikre választ. A szakirodalom Bűring S-topikját nevezi kontrasztív topiknak, amit viszont Bűring az S-topikok egyik fajtájának tekint. Az altémát kijelölő topikot, amelyet fentebb vizsgáltunk, *thematic shifternek* fogom nevezni, hogy meg lehessen különböztetni a kontrasztív topikoktól. A következő részben részletesen is megvizsgáljuk az információs szerkezet Bűring-féle értelmezését.

- Semleges és nem semleges mondatok

Végül pedig megemlíthetjük, hogy a transzformációs modellekben nem válik el egyértelműen a semleges és a nem semleges mondatok reprezentációja. Hol lenne például a hókusz helye a következő mondatban?

(3.13) 'Tegnap 'János 'vonattal utazott 'haza.

A FocP specifikálója nem tűnik alkalmas megoldásnak, hiszen a *vonattal* nem fókusz, szemantikailag nem is lenne indokolt, ha a fókusszal kerülne egy pozícióba. Kérdés, hogy a Spec,PredP jobb megoldás-e, hiszen ott általában az igekötők, más igemódosítók és pusztá főnevek kapnak helyet, amelyek az újabb elemzések szerint másodlagos predikátumok. De az sem világos, hogy valóban érdemes-e a fókuszt és a hókuszt különböző szintaktikai pozíciókba helyezni, mivel mindkettő közvetlenül a ragozott ige előtt áll, és komplementáris disztribúcióban vannak, hiszen különböző típusú mondatokban fordulnak elő. Funkciójukban azonban van közös: az azonosítás.

A következő részben visszatérünk a topik, a fókusz és az információs szerkezet problémájára. Bemutatom azt a megközelítést, amelyet utána az LFG-ben is formalizálni kívánok.

4. fejezet

Információs szerkezet és diskurzus

4.1. A fókusz

Az információs szerkezetnek, mint önálló nyelvi szintnek célja annak a modellezése, hogy ugyanazt a tényállást, amit a mondat leír, formailag többféleképpen is ki lehet fejezni: a különböző változatok között lehetnek szórendbeli, prozódiai, vagy egyéb, szerkezetbeli különbségek. Például azt, hogy *János holnap autóval Bécsbe utazik.* többféleképpen is elmondhatjuk:

- (4.1)
1. JÁNOS utazik holnap autóval Bécsbe.
 2. BÉCSBE utazik János holnap autóval.
 3. AUTÓVAL utazik János holnap Bécsbe.
 4. HOLNAP utazik János autóval Bécsbe.

Megfigyelhetjük, hogy mindegyik mondat más kérdésre válaszolhat:

- (4.2)
1. Ki utazik holnap autóval Bécsbe?
 2. Hova utazik János holnap autóval?
 3. Mivel utazik János holnap Bécsbe?
 4. Mikor utazik János autóval Bécsbe?

A négy mondat tartalmilag megegyezik, ugyanazok az igazságfeltételeik, ám formailag (jelen esetben a szórendjükben) eltérnek. A formai különbségek és az azonos tartalom kap-

csolatát fejezi ki az információs szerkezet. Ezekből a példákból rögtön meg is ragadhatjuk a fókusz egyik meghatározását: (legtöbbször) a fókusz a mondatban a válasz a vonatkozó kérdésre. A mondat maradék részét, amely egyébként már a kérdésben is szerepel (és a válaszból akár el is hagyható) a fókusz előfeltételezi. Mivel a kérdés legtöbbször azt feltételezi, hogy a választ nem ismerjük (különben nem kérdeznénk, kivéve persze a költői vagy echo kérdéseket), gyakori a fókuszt úgy meghatározni, mint az új információ. Ez azonban nem mindig állja meg a helyét:

(4.3) - Kit hívtál meg, Jánost vagy Marit?

- JÁNOST hívtam meg.

Olyan példákat is lehet találni, ahol nem minden új információ fókusz:

(4.4) - Mit vett János?

- János ALMÁT vett a piacon.

A *piacon* itt új információnak számít, mégsem áll fókuszban, mert nem ez a válasz a kérdésre. Butt és King [7] ezt nevezik kiegészítő információnak (*completive information*).

Ebben az elemzésben ezért célszerűbbnek látom úgy meghatározni a fókuszt, mint válasz a vonatkozó kérdésre, ami így a válasznak egy/a kitüntetett eleme. Annál is inkább, mert ez a definíció a fókuszos mondatokat automatikusan egy adott diskurzushoz, szöveggörnyezethez kapcsolja, aminek, mint látni fogjuk, fontos szerepe lesz az elemzésben. ¹

4.2. A kérdőszók és a fókusz

A kérdőszókat a legtöbb elemzés összefüggésbe hozza a fókusszal. Mint azt a példákból is láthatjuk, a kérdés és a válasz tulajdonképpen csak a kérdőszóban és a fókuszban különbözik egymástól. A kérdőszókat szokás ezért a fókusz egy alosztályának tekinteni, amit az is igazol, hogy több nyelvben formai tulajdonságaik is megegyeznek (például szintaktikai pozíció a magyarban, prozódia a németben, partikula a kínaiában, stb., erről részletesen lásd [22]).

¹Azt is látni fogjuk azonban, hogy a fókusz nem csak a hagyományos értelemben vett válaszokban fordulhat elő, hanem például olyan kérdésekben is, amelyek a diskurzus előző szakaszát korrigálják. Célszerűbb lenne ezért a fókuszt úgy definiálni, mint a diskurzus egy korábbi szakaszára adott válasz/reakció kitüntetett elemét.

A formai tulajdonságok egybeesése azonban nem jelenti azt, hogy a kérdőszók és a fókusz minden szempontból azonosak lennének. A szemantika oldaláról közelítve (de nem túl formálisan fogalmazva) mind a kérdőszók, mind a fókusz alternatívákat vezetnek be. Rooth [50] szerint egy fókuszot tartalmazó mondatnak a hagyományos szemantikai értéke (*ordinary semantic value*) mellett lesz egy fókuszált szemantikai értéke is (*focus semantic value*). Ez utóbbi alternatív proposíciók halmazát jelenti, amelyek csak a fókusz által bevezetett alternatívákban különböznek egymástól:

(4.5) János ALMÁT vett a piacon.

{ János ALMÁT vett a piacon, János KÖRTÉT vett a piacon, János CSERESZNYÉT vett a piacon, János MANDULÁT vett a piacon... }

A kérdőszók szintén alternatívákat vezetnek be, ami pedig a kérdésre potenciálisan adható válaszok halmazát jelenti. Ez viszont a kérdések hagyományos szemantikai értéke (a kérdések tekintetében Rooth Hamblinhez nyúl vissza):

(4.6) Ki utazott Berlinbe?

{ JÁNOS utazott Berlinbe, MARI utazott Berlinbe, ROZI utazott Berlinbe, GÉZA utazott Berlinbe... }

A kérdések által bevezetett alternatívák nem csak ebben térnek el a fókusz által bevezetettéktől. Egy további különbség az, hogy a kérdések alternatívahalmazának az üres halmazt is tartalmaznia kell, hiszen a következő is egy kongruens válasz a kérdésre: ²³

(4.7) - Ki utazott Berlinbe?

- Senki.

Ezen kívül a kérdőszók megszorításokat is tartalmazhatnak a válaszra nézve: a *ki* kérdőszót tartalmazó kérdésekre csak embereket, míg a *mi*-re csak élettelen individuumot tartalmazó választ adhatunk. Rooth szerint egy kongruens kérdés-válasz pár esetén a kérdés

²Egy olyan értelmezés is lehetséges, hogy a kérdőszók szintén előfeltételezik a mondat fennmaradó részét, tehát a *Ki jött el?* azt, hogy valaki eljött. Ebben az esetben a *Senki* válasz a preszuppozíció feladását és a válasz akkomodációját igényli.

³Felmerül viszont az is, hogy a fókusz alternatívahalmaza is tartalmazhatja az üres halmazt, hiszen a *János ALMÁT vett a piacon*-nak lehet az egyik alternatívája az, hogy *János SEMMIT sem vett a piacon* (Komlósy András, személyes közlés). A kérdés eldöntése további kutatásokat igényel.

hagyományos szemantikai értéke részhalmaza a válasz fókuszált szemantikai értékének.

Krifka [39] amellett érvel, hogy a *Structured Meaning Approach* több szempontból is adekvátabbnak bizonyul a kérdésekkel kapcsolatos jelenségek pontos leírásában, mint a többek közt Hamblin, Karttunen, Groenendijk & Stokhof, illetve Rooth nevéhez fűződő, a kérdést a lehetséges válaszpropozíciók halmazaként felfogó megközelítések. Krifka szerint a kérdések olyan függvények, amelyeket ha a válaszra alkalmazunk, egy proposíciót kapunk eredményül. A kérdés két részből áll, amelyek egy rendezett párt alkotnak: a *background* (háttér)-ből és a *restriction* (megszorítás)-ból. A háttér tulajdonképpen egy lambdás kifejezés, amely a kérdőszó helyén egy változót tartalmaz. A megszorítás pedig lehatárolja a függvény értelmezési tartományát, a *ki* esetében ezek az emberek, a *mi* esetében pedig dolgok. Lássunk egy példát!

(4.8) Kit látott Mari? $\langle \lambda x \text{ [látta}(x)(M)]$, személy

Ha tehát ebbe a lambdás kifejezésbe az x helyére behelyettesítjük a *Julit*, egy proposíciót kapunk eredményül. A válaszok hasonló párok: háttér és fókusz tagolásúak:

(4.9) JULIT látta Mari. $\langle \lambda x \text{ [látta}(x)(M)]$, J), ahol $Juli \in \text{SZEMÉLYEK}$

Egy kongruens kérdés-válasz pár feltétele az, hogy a kérdés és a válasz háttér része egyezzen meg, illetve hogy a fókusz eleme legyen a kérdés megszorításának.

Valójában a lambdás kifejezés segítségével a *Structured Meaning Approach* magát a kérdést is két részre bontja: a kérdőszóra, ezt képviseli a változó, és a fennmaradó pre-szupponált részre. A proposícióhalmazos megközelítésben ez a kettő nem válik el, a proposíciók mind kész válaszok, amelyek csak a kérdőszó helyére behelyettesített elemekben térnek el egymástól. A pre-szupponált rész ugyanaz marad az összes proposícióban. A kétféle elméletben közös tehát az, hogy a kérdés jelentését valamilyen formában a rá adható kongruens válaszokkal hozza összefüggésbe, de míg az egyik ezt a teljes lehetséges válaszok halmazával ragadja meg, a másik csak a válasz fókusz részét hagyja nyitva. Krifka szerint ennek több előnye is van, például az, hogy lehetővé teszi a párlista olvasatú többszörös kérdések függvényként való értelmezését (ami több más tulajdonságukra is magyarázattal szolgál), vagy például az olyan válaszok kizárását, amelyekben a kérdőszókhöz képest túl sok vagy éppen túl kevés összetevő van fókuszban (hiszen ilyenkor a kérdés és a válasz háttér

része nem egyezne). Mindezen okokból kifolyólag dolgozatomban én a krifkai megközelítést használom az elemzéshez.

Láthatjuk, hogy a fókusz és a kérdőszó közös formai tulajdonságai a szemantikában is tükröződnek. Mindkettő valamiféle alternatívák halmazát határozza meg, amelyekre aztán különböző megszorítások vonatkoznak a kongruens válasz esetén. Ez azonban még mindig nem bizonyítja, hogy a kérdőszók a fókusz egyik alosztályának tekinthetők, már csak azért sem, mert a kettő nem azonos nyelvi szinteken használt terminus. A fókusz egy információszerkezeti kategória, sokféle elem állhat fókuszban, míg a kérdőszó egy lexikai egység. Ha pedig feltételezzük, hogy a fókusz nem szintaktikai kategória, azaz nem azonosítható egy konkrét szintaktikai pozícióval, azt is meg kell kérdőjeleznünk, hogy minden kérdőszó fókusz. Ezt a megközelítést látszik igazolni Eckardt [16] megfigyelése, hogy bizonyos kérdőszókat is lehet fókuszálni:

(4.10) (Azt kérdeztem, hogy) MIVEL ment, (nem azt, hogy HOVA).

Ezen kívül, ha a kérdőszókat a fókusz egyik alosztályának tekintenénk, nem tudnánk egymástól (szemantikailag) megkülönböztetni a többszörös kérdéseket, és azokat a kérdéseket, amelyek egy fókuszált összetevőt is tartalmaznak:

(4.11) JÁNOS mit evett?

(4.12) Ki mit evett?

Eckardt ebből azt a következtetést vonja le, hogy a kérdőszók és a fókusz más nyelvi szinteken vezetnek be alternatívákat. Számunkra elég azt megjegyezni, hogy bár a fókusznak és a kérdőszóknak vannak közös formai és jelentéstani tulajdonságaik, ez nem feltétlenül annak tudható be, hogy azonos kategóriába tartoznak, hanem feltehetően annak, hogy diskurzusbeli szerepüket tekintve közel állnak egymáshoz: a kérdés-válasz párok egymásnak megfeleltethető, prominens részeit alkotják. Egy olyan információs szerkezetre lenne tehát szükség, amely a kontextust figyelembe véve rávilágít ezekre az összefüggésekre (azaz a kérdőszók és a fókusz mögöttes, közös szerepére), de a *fókusz*, *topik*, *stb.* funkciókat nem primitívumokként, hanem levezetett kategóriákként ábrázolja (például annak a függvényében, hogy kérdésben, válaszban, vagy visszakérdelésben hangzanak-e el).

Azt már láttuk, hogy a fókusz legtöbbször válaszokban fordul elő, vagy legalábbis olyan mondatokban, amelyek a közvetlenül őket megelőző diskurzusrészre emfatikusan reagálnak (például kijavítás, szembeállítás, stb). Ilyen értelemben nem meglepő, hogy kérdőszókat is lehet fókuszálni, hiszen ezek a mondatok is többnyire arra utalnak, hogy a hallgató rosszul hallotta vagy válaszolta meg az előző kérdést, így az implicit kérdéssel, amire a rossz választ adta, szembeállítjuk újra a szándékolt kérdést. Hasonló a helyzet a (4.11)-es példában, ahol az eddig elhangzott válaszokat nem érezzük kimerítőnek, mert még *Jánosról* nem tudtuk meg, hogy mit evett. Ezért belehelyezkedünk a válaszadó választott stratégiájába (aki más, a kontextusban releváns emberekről kezdte el sorolni, hogy mit ettek), és újra feltesszük a kérdésünket, kiemelve, hogy pontosan kivel kapcsolatban is szeretnénk a választ hallani.

4.3. A kontrasztív topik

Mint azt már a topik kapcsán is láttuk, a diskurzusban megnyilatkozók gyakran élnek bizonyos stratégiákkal, például azért, hogy strukturálják mondanivalójukat, vagy jelezzék a hallgató felé, hogy a válasz nem kimerítő, stb. A kérdésekre adott válaszban egy ilyen stratégiát jelöl Büring [6] szerint a kontrasztív topik használata. A Büring-féle modellben a kontrasztív topik azt jelzi, hogy az adott diskurzus fő kérdését (*Question under discussion* (*QUD*)) a beszélő implicit alkérdésekre osztja és azokon keresztül válaszolja meg, vagy azért, mert nem ismeri a válasz minden részletét, vagy azért, mert nem áll szándékában kimerítő választ adni és ezt sejteti a hallgatóval. Mint említettem, Büring a kontrasztív topikot az ún. S-topikok egyik fajtájának tekinti. Háromféle S-topikot különböztet meg:

1. Partial (részleges) topik

(4.13) - Milyen ruha volt az embereken a koncerten?

- *A nőkön* szoknya volt.

(4.14) - Milyen volt a koncert?

- *A rendezés* jó volt.

2. Kontrasztív topik

(4.15) - Szerinted Gábor megvenné ezt a zakót?

- Hát *én* biztosan nem venném meg.

(4.16) Ki mit evett a bulin? / Mit ettek az emberek a bulin?

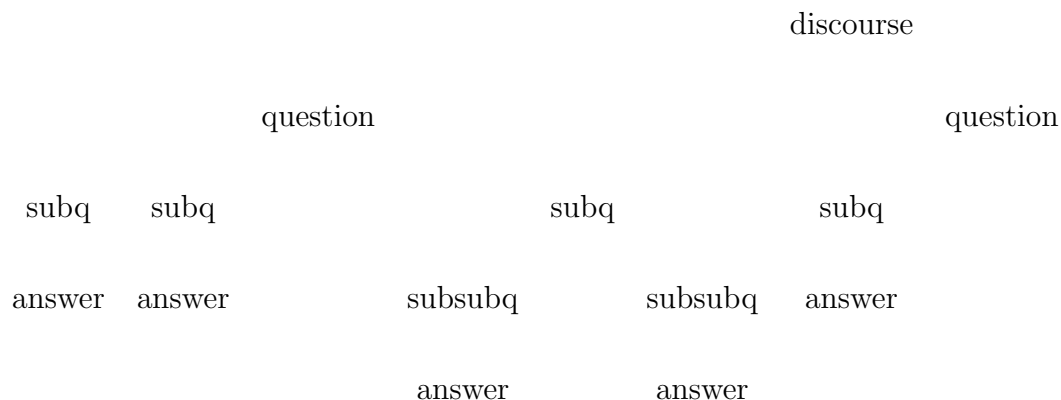
-*János* CSOKITORTÁT evett. / *A lányok* ROPIT, *a fiúk* pedig CSOKITORTÁT ettek.

3. Implicational (valamit sugalló) topik

(4.17) - Megcsókolt a feleséged más férfiakat?

- *Az én feleségem* biztosan nem.

A példákból látható, hogy a válaszadó általában nem ad kimerítő választ a kérdésre, kivéve ott, ahol a bulin résztvevők halmazát expliciten partíciókra (lányokra és fiúkra) bontja. A másik esetben a halmaz egy elemét ragadja ki (4.16) (János), vagy pedig az eseménynek csak az egyik aspektusával kapcsolatban ad választ (4.14). Ezzel egyidejűleg arra utal(hat), hogy a buli többi résztvevője kontrasztba állítható Jánossal, hiszen ők nem csokitortát ettek, illetve hogy az előadás rendezése ugyan jó volt, de a színészek játéka már kevésbé. Figyeljük meg azt is, hogy a kontrasztív topikot a magyarban (csakúgy, mint az angolban) jellegzetes emelkedő-ereszkedő intonáció jelzi. Büring szerint a kontrasztív topikok egy stratégiát jeleznek, mégpedig azt, hogy a diskurzusban a fő kérdés implicit alkérdésekre van bontva. Ezt ő ún. diskurzusfákkal (*D-trees*) reprezentálja (4.1-es ábra):

4.1. ábra. Discourse-tree

Ebben a megközelítésben tehát a diskurzus kérdésekre és alkérdésekre bontható. Az alkérdések gyakran implicitek, mint azt a (4.16)-(4.14) példák diskurzusfái is mutatják (4.2-4.4-es ábrák):

discourse: Milyen volt a buli?

question: *Ki mit evett a bulin?* question: Milyen volt a zene?

(subq: János mit evett?) (subq: Pista mit evett?) answer: jó

answer: *János csokitortát* (answer: nem csokitortát)

4.2. ábra. Ki mit evett a bulin? - János csokitortát evett

discourse: Milyen volt a buli?

question: *Mit ettek az emberek a bulin?*

(subq: Mit ettek a lányok?) (subq: Mit ettek a fiúk?)

answer: *A lányok ropit*

answer: *A fiúk csokitortát*

4.3. ábra. Mit ettek az emberek a bulin? - A lányok ropit, a fiúk pedig csokitortát ettek.

Büiring modelljében a diskurzusfa minden egyes nódusa egy ún. *Move*. Minden *Move* megegyezik egy mondattal. A kontrasztív topik egy stratégiát jelöl, amelyet úgy lehet meghatározni, mint a diskurzusfa egy olyan alstruktúrája, amelyet egy kérdő nódus dominál. Más szóval, a kontrasztív topik arra utal, hogy egy kérdésre annak alkérdéseinek keresztül válaszolunk, még ha ezek az alkérdések implicitek is. Az alkérdések meglétére és az azokra adható válasszal való kontrasztra utal tehát a válaszban a kontrasztív topik. A kontrasztív topik értékét Büiring szerint a következő algoritmussal lehet meghatározni:

1. A válaszban a fókusz a megfelelő kérdőszóra cseréljük
2. Egy kérdéshalmazt hozunk létre úgy, hogy a kontrasztív topikot felcseréljük az alternatíváival

1. János CSOKITORTÁT evett. → MIT evett János?

discourse: *QUD: Milyen volt az előadás?*

subq:(Rendezés?)

(subq: Színészek?)

(subq: Díszlet?)

answer: jó

(answer: no comment)

(answer: no comment)

4.4. ábra. Milyen volt az előadás? - A rendezés jó volt.

discourse: a buli

question: *Ki mit evett a bulin?*

(subq: Juli?)

(subq: Géza?)

(subq: Mari?)

q &subq: JÁNOS mit evett?

answer: *Ropit*

answer: *Csokitortát*

answer: *Kekszet*

4.5. ábra. Jó, de JÁNOS mit evett?

2. Mit evett János? Mit evett Zoli? Mit evett Mari? Mit evett Juci? stb.

A stratégia alkérdése azonban nem mindig implicit. Gyakran találkozunk olyan kérdésekkel is, amelyeket a kérdező azért tesz fel, mert nem kapott kielégítő választ a kérdésre. Tekintsük a (4.18-as) dialógust.

(4.18) - Ki mit evett a bulin?/ Mit ettek az emberek a bulin?

- *Juli* ROPIT evett, *Géza* CSOKITORTÁT, *Mari* KEKSZET...

- Jó, de JÁNOS mit evett?

Itt a kérdező tulajdonképpen belehelyezkedik a stratégiába és feltesz egy újabb kérdést, ami egyszerre a stratégia részeként és egy új kérdésnódusként is felfogható, mint az (4.5)-ös ábrán.

Az ilyen kérdéseket tipikusan bevezető *Jó, de... Na, de...* is jelzi, hogy a ezek a kérdések nem indíthatják a dialógust, tehát biztosan már egy stratégiához kapcsolódva hangzanak el. Érdekes az az eset, amikor a kérdés tulajdonképpen megismétli az első kérdést, talán azért,

mert a válaszok, amelyek egy stratégia részét képezték, nem voltak *relevánsak*. Büring szerint egy kijelentés akkor releváns az adott diskurzusban, ha a QUD-re lehet válaszolni vele. Egy kérdés pedig akkor, ha legalább az egyik rá adott válasz a QUD-re is válasz. Figyeljük meg, hogy ebben az esetben az első kérdés és a másodszor feltett pontosító-korrigáló kérdés eltérő szerkezetű a magyarban:

(4.19) - Mit evett János a bulin?

- Juli ropit evett, Géza csokitortát, Mari kekszet...

- Jó, de JÁNOS mit evett?

4.4. Több preverbális fókusz?

A fenti példákban említett válaszok más szempontból is érdekesek. A magyar nyelvészetben köztudott, hogy a ragozott ige előtt egyetlen egy fókusz állhat. Ha két fókusz van egy mondatban, akkor az egyik az ige utáni szakaszban, jellemzően mondat végén helyezkedik el, és prozódiai prominenciát kap. Látszólag erre több ellenpéldát is találunk. Az egyik a már látott pontosító-korrigáló kérdés:

(4.20) Jó, de JÁNOS mit evett?

Ebben a példában a kérdőszó foglalja el a közvetlenül az igét megelőző prominens pozíciót, de a *JÁNOS*, mint a többi alkérdéssel szembenálló, hangsúlyos elem, fókusznak tekinthető és ugyancsak az igét közvetlenül megelőző pozícióban kéne állnia.

Hasonló a helyzet a következő példákban [24]:

(4.21) Ki NEM TEGNAP ment haza? (Kenesei 2009:569)

(4.22) Kit NEM SMITH ölt meg? (Kenesei 2009:569)

(4.23) Ki NEM A HAMLETET olvasta? (Kenesei 2009:569)

Itt a közvetlenül a ragozott igét megelőző pozíciót a tagadott fókusz foglalja el, és ezt előzi meg a kérdőszó. E két elem közül általában szintén csak egy állhat az ige előtt. Figyeljük meg, mi történik két fókusz, vagy pedig egy kérdőszó és egy nem tagadott fókusz esetén:

(4.24) ANNA olvasta el a HAMLETET (és GÁBOR a MACHBETH-ET).

(4.25) *ANNA A HAMLETET olvasta el.

(4.26) Ki olvasta A HAMLETET?

(4.27) *Ki A HAMLETET olvasta?

(4.28) Mit olvasott ANNA?

Két fókusz, vagy pedig egy kérdőszó és egy nem tagadott fókusz valóban nem állhat a ragozott ige előtt a magyarban. Ez tulajdonképpen megerősíti, amit már korábban is láttunk a kérdőszókkal és a fókusszal kapcsolatban: bár sok a közös a viselkedésükben, a kérdőszókat célszerűbb lenne nem a fókusz egyik fajtájának tekinteni, különösen akkor nem, ha a fókuszt nem egy konkrét szintaktikai pozícióval azonosítjuk. Látható, hogy azokban a mondatokban, amelyek a korábbi elemzésekben problematikusnak tűntek, hiszen két preverbális fókuszt tartalmaztak, az egyik "fókusz" mindig kérdőszó. A kérdőszavakra nem vonatkozik tehát az a megszorítás, hogy egy másik fókuszalt elemmel nem fordulhatnak elő együtt az ige előtt, és az sem, hogy csak egy lehetne belőlük a preverbális szakaszban:

(4.29) Ki kivel ment moziba?

A többszörös kérdésekre később visszatérünk.

De miben tudjuk akkor megragadni és modellezni az információs szerkezet prominens elemei (például fókusz, kérdőszók) és a preverbális kitüntetett szintaktikai pozíció közötti összefüggéseket? Meglátásom szerint ez nem lehetséges az adott diskurzus vizsgálata nélkül, amelyben a mondatok elhangzanak. A válasz szerintem függ attól, hogy az adott mondatban azért van-e két fókusz (illetve prominens elem), mert egy többszörös kérdésre válaszolnak, vagy egy másik többszörös fókusszal állítanak szembe valamit (tehát a mondat valamiféle válasz), avagy olyan kérdésről van szó, amelynek már van a diskurzusban előzménye, például egy büiringi értelemben vett stratégia.

Lássuk ennek fényében a problematikus példákat!

Két fókusz általában akkor szerepel a mondatban, ha egy többszörös kérdésre nem stratégia segítségével válaszolunk. Stratégiára akkor van szükség, ha a válasz a kérdésre egy lista:

(4.30) - Ki kit hívott meg moziba?

- János Marit hívta meg, Zoli Jucust, Géza pedig Ritát.

Mint már láttuk, ez a választípus kontrasztív topik + fókusz szekvenciákból épül fel. Ezzel szemben akkor, ha a többszörös kérdésre nem listával válaszolunk, lehetséges a többszörös fókusz:

(4.31) - Ki hívott meg kit moziba?

- JÁNOS hívta meg MARIT.

A többszörös fókusz előfordulásának másik tipikus esete a szembeállítás, például ha korrigálunk valakit:

(4.32) - Anna ment el reggel és Gábor délután?

-Nem, ANNA ment el DÉLUTÁN, és GÁBOR REGGEL.

A (4.31)-es példa diskurzusfáját a következőképpen tudnánk ábrázolni:

discourse: mozi

question: *Ki hívott meg kit?*

question: Melyik filmet nézték meg?

answer: *JÁNOS hívta meg MARIT.*

4.6. ábra. JÁNOS hívta meg MARIT.

A szembeállítást pedig a következőképpen próbálhatjuk meg ábrázolni:

discourse: elutazás

assertion/question: *Anna - reggel, Gábor - délután?*

answer: *Nem, ANNA-DÉLUTÁN, GÁBOR-REGGEL*

4.7. ábra. Nem, ANNA-DÉLUTÁN, GÁBOR-REGGEL

A fent megfogalmazott megszorítás következtében (mely szerint a magyarban csak egy preverbális fókusz lehetséges) pedig nem is képzelhető el más szintaktikai szerkezet, mint amelyekben az egyik fókusz megelőzi az ígét, a másik pedig a posztverbális mondatszakaszban, többnyire a mondat végén helyezkedik el.

Ha áttérünk most a (4.28)-as példára, feltételezhetjük, hogy ez tulajdonképpen a korábban már látott *Jó, de JÁNOS mit evett?* egyik változata. A beszédhelyzet, amelyekben ezek a mondatok elhangozhatnak, megegyeznek. A kérdező elsőre nem kap választ a kérdésére, ezért, alkalmazkodva a válaszadó stratégiájához, újra felteszi a kérdést, immár hangsúlyozva azt az elemet, amellyel kapcsolatban várja a választ:

(4.33) - Mit evett János?

- Juci sütit, Géza csokitortát...

- Jó, de JÁNOS mit evett?
- Jó, de mit evett JÁNOS?

Érdekes kérdés, hogy a hangsúlyos elemnek ugyanaz-e a státusza mindkét mondatban, és ha nem, akkor viszont mi a különbség a kétféle kérdés között. Mindkétféle kérdésről elmondható, hogy nem állhatnak a diskurzus elején. Általában egy előző kérdés megismétléseként, átfogalmazásaként tesszük fel őket, így a fókuszon kívüli rész már adott, hiszen ez szerepelt a legelső kérdésben is (*mit evett*). Ebben az esetben a fókusz egy olyan mondatszakasszal áll, amely nem egyezik meg teljesen a preszuppozíciójával: JÁNOS (is) - *evett valamit*. Az egyik esetben feltételezhetjük, hogy mivel a kérdés már adott a diskurzusban (és abban értelemszerűen a kérdőszó foglalja el a preverbális kitüntetett pozíciót), a fókusz posztverbális lesz, mint a többszörös fókuszos mondatokban. Azonban amikor a fókusz a kérdőszó előtt jelenik meg, nehezebb magyarázatot találni. Feltételezhetjük, hogy a kérdőszó a mondat ismert, preszupponált részéhez tartozik, így a fókusz (amellyel egyébként szinte soha nem szerepel egy mondatban) kapja az íróhangsúlyt és megelőzheti az egész preszupponált részt. Ebben az esetben tehát azt állítjuk, hogy a fókusz mindkét pozícióban lehetséges, a kétféle mondat közti választás szabad. Kenesei [24] is amellet érvel, hogy a kérdőszót megelőző elem fókusz, a kérdéseket pedig *korrigáló kérdéseknek* nevezi.

Egy másik elemzési lehetőség abból indulhat ki, hogy a preverbális fókusz + kérdőszó változat a kérdés és a korábbi válaszstratégia kombinációja. Ennek eredményeként a JÁNOS

nem fókusznak, hanem kontrasztív topiknak tekintendő. Ez megmagyarázná, hogy miért maradhat preverbális pozícióban (hiszen a fókusz hagyományos pozíciójában a kérdőszó áll), azt azonban nem, hogy mi lenne a különbség a kétféle mondat között (akár szemantikailag, akár diskurzusbeli szerepüket tekintve).

A kontrasztív topik + kérdőszó elemzés ellen szól az, hogy a (4.33)-as példában a *János* írtóhangsúlyt kap, a kérdőszó pedig hangsúlytalanul áll az ige előtt. Gyuris [20] egy olyan szerkezetre is felhívja a figyelmet, amelyben a kérdőszó az írtóhangsúlyos elem, előtte pedig, Gyuris szerint, kontrasztív topik áll:

(4.34) A tegnapi filmet ki (nem) látta? (Gyuris 2002:43)

Ha összehasonlítjuk az előző példa diskurzus-szerkezetét a (4.34)-essel, láthatjuk, hogy ez utóbbi, a többi kontrasztív topikos mondathoz hasonlóan, egy stratégia része, amely a diskurzus-topikot megváltoztatja, leszűkíti, azaz nem az előző esetben látott szembeállításról van szó. A (4.34)-es például a következő diskurzusban hangozhat el:

(4.35) A múlt heti filmhét filmjeiről fogunk beszélgetni. A tegnapelőtti filmet sokan megnézték. A tegnapi filmet ki (nem) látta?

A diskurzusfát a (4.8)-es ábra mutatja.

discourse: filmhét

(subq: A tegnapelőtti filmet hányan látták?) subq: A tegnapi filmet ki (nem) látta?

answer: A tegnapelőtti filmet sokan megnézték.

4.8. ábra. A tegnapi filmet ki (nem) látta?

A két (4.33 és 4.34) mondat közötti különbség a szembeállításban ragadható meg. Ezekből a példákból is leszűrhetjük azt, hogy a szintaktikai fókuszfogalom (ragozott ige töve előtti prominens pozíció) nem feltétlenül egyezik a diskurzus és az információs szerkezet fókuszfogalmával. Az információs értelemben vett fókusz nem mindig kerül a közvetlenül az igét megelőző pozícióba, ezért a szintaxisnál jobb ismerve a prosódiai prominencia, azaz például az írtóhangsúly

lehet. Ebben ez értelemben a (4.33)-es példában a *János* a fókusz (a mondat többi része a háttér része), és a (4.35)-es példa második megszólalásában pedig a *sokan* (ez ugyanis a válasz a kérdésre és ez rendelkezik prozódiai prominenciával is). Buring [5] szerint a válaszokban a kontrasztív topikot mindig a fókusz követi. A magyarban Gyuris [20] a kontrasztív topikot követő (szemantikai ill. információs értelemben vett) fókuszt a kontrasztív topik *asszociáltjának* nevezi (fókusz, kvantorok, verumfókusz, tagadás), utalva arra, hogy ezek az elemek nem mindig a szintaktikai fókusz pozícióban állnak (lásd kvantorok):

(4.36) (Gyuris 2002 alapján)

- Ki tudná elénekelni ezt a dalt?
- Én el tudnám (énekelni). (verumfókusz)
- Én nem tudnám (elénekelni). (tagadás)
- Én csak beéneklés után tudnám. (fókusz)

(4.37) Kálmán (2001) alapján

Legalább egy könyvet minden gyerek elolvasott. (kvantor)

Az információs szerkezet felől tekintve azonban ezek fókusznak tekintendők, szintaktikai pozíciójuk pedig a szintaktikai megszorítások kérdése (a szintaxisban csak egyetlen pozíciót szokás fókuszpozíciónak nevezni).

Vizsgáljuk most meg a tagadó fókuszt tartalmazó példát, amelyet itt megismétlek:

(4.38) Ki NEM A HAMLETET olvasta?

A fókusztagadás és a mondattagadás különböznek abban, hogy mások az előfeltevéseik, illetve más a diskurzus, amelyben elhangozhatnak. A fókusztagadást például egy olyan szituációban használjuk, ahol feltételezzük, hogy a releváns halmazból mindenki elolvasott egy Shakespeare-darabot:

(4.39) - Mindenki a Hamletet olvasta el mára?

- Nem.
- Ki NEM A HAMLETET olvasta?

Ezt a (4.9)-es diskurzusfával ábrázolhatjuk:

Ezzel szemben a mondattagadásnál nem azt feltételezzük, hogy *mindenki elolvasott valamit*, hanem azt, hogy *nem mindenki, vagy valaki nem olvasta el a Hamletet*:

discourse: Shakespeare-darabok

question: *Mindenki a Hamletet olvasta?* question: *Ki nem a Hamletet olvasta?*

(subq: János?)

(subq: Mari?)

(subq: Józsi?)

(answer: igen)

(answer: igen)

(answer: nem)

answer: nem

4.9. ábra. Ki NEM A HAMLETET olvasta?

(4.40) - Mindenki elolvasta a Hamletet?/ Elolvastátok a Hamletet?

- Nem

- Ki nem olvasta el a Hamletet?

A tagadófókusz is olyan kérdésekben fordulhat elő a kérdőszókkal együtt, amelyek nem indítják a diskurzust, hanem a diskurzusból már előzményei vannak. Az előző példákkal ellentétben itt nem a kérdőszó, hanem a tagadófókusz által bevezetett mondatrész kapcsolja a mondatot a már ismert dialógusrészhez, a tagadófókusz pedig (Kenesei [24]) a preverbális mondatrészben kell lennie. A kérdőszó pedig megelőzi a (tagadó) fókusz, mivel a kérdőszó csak egy másik kérdőszó jelenlétében kényszerül az ige utáni pozícióba. Összefoglalva, elmondhatjuk, hogy az eddig felmerülő problémás esetekben a kérdőszók és a fókusz kerültek egymás mellé az ige előtt, és ez ellentmondott annak a feltételezésnek, mely szerint a ragozott ige csak egy fókusz előzheti meg. A kérdőszók és a fókusz általában nem is szerepelnek egy mondatban, hiszen a fókusz a válaszban a kérdés kérdőszavának megfelelő rész. Amikor a kettő mégis együtt szerepel, az csak olyan mondatokban lehetséges, ahol a diskurzus egy korábbi alstruktúrájára reagál a mondat: vagy egy kontrasztív topikot tartalmazó stratégiához kapcsolódik és tesz fel egy újabb kérdést, vagy pedig egy korábbi nemleges válasz pontosítását kéri. A prominens elemek (fókusz, fókusztagadás, kérdőszók) feltételezhetjük, hogy nem egyformán ragaszkodnak az ige közvetlenül megelőző pozícióhoz, de a tagadófókusz és az egyetlen kérdőszó általában megelőzi az ige.

Van azonban olyan eset is, amikor a "többszörös fókusz" tartalmazó mondat indíthatja a diskurzust, ilyen például a többszörös kérdések egyik fajtája. A következő részben a többszörös kérdések és az információs szerkezet viszonyáról lesz szó.

4.5. A többszörös kérdések

4.5.1. Bevezetés

A többszörös kérdésekben egynél több kérdőszó szerepel egy mondatban, azaz ezek a mondatok egyszerre több információ hiányát jelzik. A magyar többszörös kérdések általános jellemzőit [18] alapján mutatom be. Az ilyen kérdéseknek alapvetően két fajtája van, amelyeket a rájuk adott válaszokkal lehet jellemezni: párlista (4.41) vagy specifikus pár (4.42) olvasatú kérdések.

(4.41) -Ki kivel ment moziba?

-János Marival, Juli Zolival, Kata pedig Gáborral ment moziba.

(4.42) -Ki ment moziba kivel?

-János ment moziba Marival.

A különböző nyelvekben (a magyarhoz hasonlóan) szintaktikai különbségek lehetnek a kétféle kérdéstípus között, például:

(4.43) Francia: párlista olvasat

Kérdés:

- *Qui est parti quand?*

ki segédige elment mikor

Ki mikor ment el?

Válasz:

- *Jean est parti le matin, Marie vers midi et Pierre le soir.*

Jean segédige elment a reggel, Marie körül dél és Pierre az este
Jean reggel, Marie dél körül, Pierre pedig este ment el.

(4.44) Francia: specifikus pár olvasat

Kérdés:

- *Qui est parti et quand?*
ki segédige elment és mikor

Ki és mikor ment el?/ Ki ment el és mikor?

Válasz:

- *Jean est parti le matin.*
Jean segédige elment a reggel

Jean ment el reggel.

A franciában egy ilyen különbség lehet a második kérdőszó mellérendelése, amelyet célszerűbb két mondat mellérendeléseként elemezni. Ez azonban a mi szempontunkból most mellékes, hiszen a cél csupán a kétféle választ váró kérdések közötti szintaktikai különbségek bemutatása.

(4.45) Román: párlista olvasat

Kérdés:

- *Cine ce a văzut?*
ki mit segédige látott

Ki mit látott?

Válasz:

- *Ion un urs, iar Maria un lup.*
Ion egy medve, pedig Maria egy farkas
Ion egy medvét, Maria pedig egy farkast látott.

(4.46) Román: specifikus pár olvasat

Kérdés:

- *Cine și ce a văzut ?*
ki és mit látott

Ki látott és mit?/ Ki és mit látott?/ Ki látott mit?

Válasz:

- *Ion a vǎzut un urs.*
Ion segédige látott egy medve
Ion látott egy medvét.

A románban specifikus pár választ azok a kérdések várnak, amelyekben a kérdőszók az ige előtti pozícióban vannak mellérendelve. Az ilyen szerkezeteket általában konstituensek és nem mondatok mellérendeléseként elemzi a szakirodalom, a magyarral kapcsolatos érvekre később térek rá.

A magyarban is többféleképpen lehet többszörös kérdéseket feltenni. A következő részben megvizsgálunk négy szerkezetet és ezek lehetséges olvasatait, majd pedig elemzési lehetőségeiket.

4.5.2. A magyar többszörös kérdések fajtái

1. Minden kérdőszó preverbális pozícióban

A magyarban szinte kizárólag az ilyen szerkezetű kérdések kaphatnak párlista választ (4.41). Ebben a kérdéstípusban általában mindegyik kérdőszó előfordulhat, kisebb megszorítások vonatkoznak azonban a lineárisan első kérdőszóra. A kérdőszók sorrendje szabad, ám kihat a jelentésre: Hasonlítsuk össze a két változatot:

(4.47) - Ki mit hozott a bulira?

- János bort, Mari sört, Juli pedig sütitet hozott.

(4.48) - Mit ki hozott a bulira?

- A bort János, a sört Mari, a sütitet pedig Juli hozta.

A (4.47)-es példában, az előző fejezetben bevezetett terminológiával élve, a válaszadó a *ki* alapján választja meg a stratégiáját, amelyben a *ki*-re adott válaszok lesznek a kontrasztív topikok, míg az ételek és az italok a fókuszok. Ezzel szemben a (4.48)-as példában az ételek és az italok lesznek a kontrasztív topikok, ezek jelzik a stratégiát, míg az emberek a fókusz. Figyeljük meg, hogy a (4.48)-as példában az ételek és az italok határozott névelővel állnak, ami ugyan nem kötelező, de szintén ezt a perspektívaváltozást jelzi (az első esetben az emberek, a másodikban az italok szerint

válaszolunk). A magyarban tehát a válasz stratégiája a lineárisan első kérdőszóhoz kapcsolódik a párlista választ váró kérdésekben. A kérdőszók közti aszimmetriára már többen felfigyeltek, pl. [40], vagy [13]. Kuno & Takami szerint a lineárisan első kérdőszó az ún. *sorting key*, amely szerint a kérdező várja, hogy a válaszban az információ tagolódjon. Comorovski szerint nemcsak a válasz szerkezetéről van szó, hanem arról is, hogy a lineárisan első kérdőszó egy kontextuálisan adott/ismert halmazt denotál, amit Comorovski *D-linking*-nek nevez. Meglátása szerint az alanyra általában teljesül a feltétel, hogy adott (a beszélő és a hallgató számára is ismert, könnyen azonosítható, vagy legalábbis azonos partíciókra bontható) halmazt denotál a diskurzusban. Ez összefügg azzal, hogy általában az alany a lineárisan első kérdőszó, és a többi sorrend például az angolban jelölt vagy agrammatikus:

(4.49) *Who said what?*
 ki mondott mit
 Ki mit mondott?

(4.50) **What did who say?*
 mit segédige ki mond
 (Mit ki mondott?)

A transzformációs megközelítésekben [12] a (4.50) egy ún. *superiority violation*, amely szerint az alany és a tárgy közül mindig az alany mozog ki a mondat elejére, mivel a tárgy nem mozoghat keresztül az alanyon (például azért, mert ez hosszabb mozgatással járna, mint az alany esetében). Comorovski azonban emellett érvel, hogy a *D-linked* kérdőszók megelőzhetik a többit, adott esetben még az alanyt is. A *par excellence D-linked* kérdőszó a *which (melyik)*, amely előfeltételezi, hogy a halmaz, amelyet denotál, már ismert a diskurzusban:

(4.51) *Which girl did which boy invite to the movies?*
 melyik lány segédige melyik fiú meghív a moziba
 Melyik lányt hívta meg melyik fiú a moziba?

Ez nem zárja ki természetesen, hogy a másik kérdőszó is egy ismert halmazt denotáljon. Ilyenkor a válasz feladata tulajdonképpen a két halmaz elemeinek az összepárosítása:

(4.52) - Melyik csoport melyik helyi látnivalót nézte meg?

{a nyelvészek, a pszichológusok, a fizikusok}, {Eiffel-torony, Diadalív, Louvre}
 - A nyelvészek a Louvre-t, a pszichológusok az Eiffel-tornyot, a fizikusok pedig a Diadalívet nézték meg.

Olyan kérdés is lehetséges azonban, ahol valóban csak az első kérdőszó által denotált halmaz tekinthető ismertnek:

(4.53) (Nem tudom, hogy) kinek mi a baja.

Az olyan kérdőszók, amelyek nem egy individuumhalmazt denotálnak, csak meghatározott szövegkörnyezetben fordulhatnak elő első kérdőszóként, ilyen például a *miért* és a *hogyan*.

(4.54) *Miért kit hívtál meg a bulira?

(4.55) *Hogyan kinek mondtad el a hírt?

Fordítva azonban mindkét kérdés grammatikus, ami szintén azt támasztja alá, hogy a második kérdőszó is lehet ugyan ismert a diskurzusban, ám nem kötelező, hogy az legyen:

(4.56) Kit miért hívtál meg a bulira?

(4.57) Kinek hogyan mondtad el a hírt?

Ezzel szemben Ginzburg & Sag [19] amellett érvelnek, hogy egyik kérdőszónak sem kell a diskurzusban már ismert halmazt denotálnia. Ezt a következő példával illusztrálják:

(4.58) (Ginzburg & Sag, p. 248)

Which recently published reports should be made required
 melyik mostanában publikált jelentések kell lenni téve kötelező
reading for which government departments?
 olvasmány számára melyik kormány hivatalok

Mely mostanában megjelent jelentéseket kéne kötelező olvasmánnyá tenni mely kormányzati hivatalok számára?

A szerzők szerint bármely új köztisztviselő felteheti ezt a kérdést anélkül, hogy konkrét jelentésekre gondolna. Vegyük észre azonban, hogy a jelentések nem bármilyen jelentések, még ha a köztisztviselő nem is ismeri konkrétan őket. A *mostanában megjelent* feladata a mondatban épp a kontextus megteremtése és a lehetséges jelentések leredukálása egy meghatározott halmazra, amelyet könnyen lehet azonosítani például egy adott folyóirathalmaznak az előző hat hónapban megjelent számaiban publikált jelentésekkel. Ha feltételezzük, hogy a köztisztviselő valóban nem ismer egy jelentést sem, a kontextusra való utalás nélkül a mondat kevésbé lenne adekvát ebben a beszédhelyzetben:

- (4.59) # *Which reports should be made required reading for*
melyik jelentések kell lenni téve kötelező olvasmány számára
which government departments?
melyik kormány hivatalok
Mely riportokat kéne kötelező olvasmánnyá tenni mely kormányzati hivatalok számára?

A jelen elemzésben éppen ezért megtartom a *sorting key* fogalmát, továbbá feltételezem, hogy a többszörös kérdéseknek ebben a típusában legalább a *sorting key* egy már ismert, vagy legalábbis azonosítható halmazt denotál a diskurzusban.

Van azonban a többszörös kérdéseknek egy olyan fajtája is, amelyben mindkét kérdőszó megelőzi az igét, ám a válasz mégsem párlista:

- (4.60) Honnan hova utazik János?
BUDAPESTRŐL SZEGEDRE utazik.

- (4.61) Mettől meddig tartott a buli?
ESTE 8-TÓL HAJNALI 5-IG tartott.

- (4.62) Miből mivé változott át a varázsló?
BÉKÁBÓL KIRÁLYFIVÁ változott.

Itt azonban egy különleges kérdésfajtaival van dolgunk. Figyeljük meg, hogy a két kérdőszó tulajdonképpen ugyanannak az eseménynek/folyamatnak a kezdő- és végpontjára utal. Ez érhető tetten a válaszban is, amikor azt látjuk, hogy a két kérdőszóra adott válaszok egy komplex fókuszot alkotnak és együtt foglalják el a ragozott igét megelőző

pozíciót. A válasz azonban nem csak abban különbözik a fent bemutatott párlista olvasatú kérdésektől, hogy a válasz rájuk egy komplex fókusz és nem párok listája. Az is eltér, hogy a lineárisan első kérdőszónak megfelelő mondatrész a válaszban nem rendelkezik a kontrasztív topikra jellemző intonációval, ami nem meglepő, hiszen a válasz nem jelez egy stratégiát. A kétféle kérdés egyébként kiváló példája annak, hogy azonos szintaktikai szerkezetű kérdésekhez más információs szerkezet tartozik, hiszen a szintaxisban nehezen lenne megragadható a kétféle kérdés közötti különbség ⁴, ám az eltérő válaszok mégis egyértelműen arra utalnak, hogy egy más szinten a két szerkezet eltér.

A párlista olvasatú, csak preverbális kérdőszókat tartalmazó többszörös kérdésekkel kapcsolatban még egy érdekes esetre kell felhívni a figyelmet. Kálmán C. et al. [11] beférkőzésnek hívja azt a jelenséget, amikor a segédige félbeszakítja az igekötőt és az infinitívuszt:

(4.63) Laci el akart menni úszni.

Tegyünk most egy ezzel kapcsolatos kitérőt! Érdekes, hogy bizonyos segédigék nemcsak az igekötő és az ige, hanem a két preverbális kérdőszó közé is beférkőznek:

(4.64) Konkrétumokról, például, hogy (több évtizedes késéssel) mennyi pénzt kéne mire fordítani (kiemelés tőlem (G. A.)), és hogy milyen miniszteriális rendeleteket kéne azonnali hatállyal meghozni, nem ejtettek szót, de hát miért is legyenek pápábbak a pápánál. (ÉLET ÉS IRODALOM, LIII. évfolyam, 6. szám, 2009. február 6.)

Ha a két kérdőszó mellérendelő szerkezetben van az ige előtt (ilyenkor általában specifikus pár a válasz), a beférkőző igekötő az első kérdőszó után is állhat:

(4.65) Kérdés, hogy mit akarunk és hol vacsorázni.

⁴Az azonos szintaktikai szerkezet természetesen kérdéses, ám mindkét kérdéstípusra igaz, hogy a kérdőszók egy intonációs egységet alkotnak, és általában nem férkőzhet be közéjük más elem. Ezért feltételezhetjük, hogy vagy együtt foglalják el a preverbális kitüntetett pozíciót, vagy pedig hogy az ige előtt két ilyen pozíció is van, amelyekben ezek a kérdőszavak megjelennek.

(4.66) Meg 1-2 gyakorlati kérdés, hogy szerinted milyen bérletet vegyek, vagy az ilyen fényképeset hol kell meg hogyan intézni.

Ám a beférkőzés nem kötelező, azaz a segédige (mint ragozott ige) állhat a két kérdőszó és az infinitívusz között is:

(4.67) Mit milyen szempontból lehet tanítani?

(4.68) Még holnap egyeztetünk, hogy mikor és hol kéne találkozni, és utána hívlak, hogy egyeztessünk.

(4.69) A megbeszélést nem én tartom, úgyhogy nem tudom, hogy mit és mennyi ideig fogunk megbeszélni.

Kérdés, hogy a segédige egy konkrét szintaktikai pozícióba férkőzik-e be, vagy pedig a pozíciója nem inkább lineárisan adható-e meg. Kálmán (személyes közlés) szerint az is elképzelhető, hogy a beférkőző segédige az igevivő + ige szerkezet második eleme, ezért áll közvetlenül az igekötő, vagy pedig az első kérdőszó után akkor is, ha az egy mellérendelő szerkezet első eleme. A jelenség magyarázatát arról az oldalról is meg lehet közelíteni, hogy a segédige (intuitívan) szemantikailag kevésbé meghatározó a mondat jelentése szempontjából, mint a főige, így nem meglepő, ha a segédige + infinitívusz szerkezetben a fókusz bizonyos esetekben nem a ragozott ige (a segédige) előtt jelenik meg, hanem az infinitívusz előtt:

(4.70) Szeretnék most ÉN elmenni színházba. (Molnár 2008: 26)

Ez a mondat ekvivalens a következővel:

(4.71) ÉN szeretnék most elmenni színházba. (Molnár 2008: 26)

(4.72) Nem akarod TE felválni a tortát? (Molnár 2008: 26)

A kitérő után térjünk át a többszörös kérdések második fajtájára.

2. Egy kérdőszó az ige előtt, a másik a mondat végén

Az irodalomban hagyományosan csak angol típusként aposztrofált többszörös kérdésfajta a magyarban csak különféle megszorítások mellett alkalmazható. [18]

(4.73) Ki ment moziba kivel?

Ezekre a kérdésekre a válasz egy specifikus pár, azaz a (4.73)-as példánál maradva, a kérdező tudja, hogy valaki elment moziba valaki mással, de nem tudja, kik voltak azok. A párlista válasz ebben az esetben nem elfogadható. Lipták [45] megfigyeli, hogy a magyarban általában mindkét (minden) kérdőszónak ugyanahhoz a lexémához kell tartoznia, csak esetükben különbözhetnek, egyébként a kérdés agrammatikus:

(4.74) ?? Ki mondott mit?

(4.75) *Ki ment el miért?

Egy plauzibilis magyarázat szerint [43] ennek az az oka, hogy ezzel a kérdéstípussal irányra is kérdezhetünk, pontosabban a két kérdőszó denotátuma közötti reláció irányára:

(4.76) Ki szeretett bele kibe? (János Mariba, vagy Mari Jánosba?)

Ebből az következik, hogy a kérdőszók által meghatározott halmazoknak egymásra mindkét irányban leképezhetőnek kell lenniük, és hogy ezekben a kérdésekben legtöbbször a *ki*, *mi*, és a *melyik* kérdőszók és ragos alakjaik fordulnak elő. Ez azonban csak tendencia, ugyanis számos kérdésben a reláció iránya nem megfordítható és a kérdőszavak nem tartoznak ugyanahhoz a lexémához:

(4.77) Ki tört össze mit?

(4.78) Mi esett rá kire?

Az irodalomban egyetértés van abban, hogy ez a szerkezet többszörös fókuszot tartalmaz ([30], [53]), a megközelítések eltérnek azonban a tekintetben, hogy a mondatvégi kérdőszó hogy kerül fókuszpozícióba. A transzformációs elemzések amellett érvelnek, hogy ezek a kérdőszók LF-mozgatás útján kapcsolódnak a Spec,CP, vagy Spec,FocP pozícióban álló elemhez. Ez azt tükrözi, hogy ezen elméletek szerint egy adott hatókör felvétele csak a szintaxisban, szintaktikai folyamatok nyomán lehetséges. Ezzel szemben, mint már említettem, Mycock [48] amellett érvel, hogy a mondatvégi kérdőszók a prozódiaiban fókuszálódnak, és hatókörrel is a prozodián keresztül rendelkeznek, azaz

prozódiai prominenciájukat egyenértékűnek tekinti a mondat eleji kérdőszók szintaktikai prominenciájával. Az itt felvázolt LFG elemzésben Mycock [48] megközelítésére fogok támaszkodni, azzal a megjegyzéssel, hogy a kérdőszók prozódiai és szintaktikai prominenciájából nem következik automatikusan, hogy a fókusz egyik alosztályának kéne tekinteni őket.

3. Kérdőszók mellérendelése az ige előtt

A magyar többszörös kérdések harmadik fajtájában mellérendelt kérdőszókat találunk a ragozott ige előtt:

(4.79) Ki és mikor ment moziba?

Erre a kérdésfajtára szintén specifikus pár a válasz, a párlista nem elfogadható. Ezt a típust az előző komplementerének tekinthetjük, azaz ez olyan kérdőszók esetén lesz grammatikus, ahol a kérdőszók nem tartoznak ugyanahhoz a lexémához, és többnyire az egyik kérdőszó szabad határozó.

(4.80) *Ki és kivel ment moziba?

Érdekes eset a *ki* és *mi* kérdőszók illetve ragozott alakjaik kombinációja (főleg akkor, amikor két argumentumról van szó) amelyek azonban nem tartoznak ugyanahhoz a lexémához. Intuitíven azért meglehetősen nehéz a grammatikus kérdéstípust megtalálni, mert kevés az olyan szituáció, amelyben egyszerre két argumentumra, például az alanyra és a tárgyra kérdeznénk. Ezek a változatok egyformán jelöltnek számítanak:

(4.81) ?? Ki énekelt mit a tévében tegnap este?

(4.82) ?? Ki és mit énekelt a tévében tegnap este?

(4.83) ?? Ki énekelt és mit a tévében tegnap este?

Javul a kérdés elfogadhatósága, ha a kérdőszók mellérendelő szerkezetben az ige előtt állnak és nem alany és tárgy szerepűek:

(4.84) Kinek és mit mondtál?

A másik két szerkezet ebben az esetben is jelölt:

(4.85) ?? Kinek mondtál mit?

(4.86) *Kinek mondtál és mit?

Az ige előtti mellérendeléssel gyakran hozzák összefüggésbe a következő szerkezetet:

(4.87) Ki ment moziba és mikor?

Bánréti [9] szerint a (4.79)-es és a (4.87)-es szerkezet is elliptikus mondatként elemezhető, az ellipszis a (4.79)-esben hátraható, a (4.87)-esben pedig előreható. Lipták [45] és Skrabalova [51] ezzel szemben amellett érvel, hogy csak a (4.87)-es szerkezet tekinthető elliptikusnak, a (4.79)-esben konstituensek mellérendelését találjuk. Vegyük sorra az emellett szóló érveket!

- mind a két kérdőszó kötelező vonzat

Csak az ige előtti mellérendelés lehetséges akkor, ha a kérdőszók kötelező vonzatok:

(4.88) *Ki talált fel és mit?

- alanyi és tárgyas ragozás különbsége

Lipták felhívja a figyelmet továbbá az alanyi és tárgyas ragozás közötti különbségre ezekben a szerkezetekben:

(4.89) Nem érdekel, hogy mit készítesz és hogyan készíted.

(4.90) Nem érdekel, hogy [mit és hogyan] készítesz.

Amellett érvel, hogy a (4.89) nem lehet elliptikus szerkezet, hiszen akkor az igenek tárgyas ragozásban kellene állnia. Bánréti azonban megjegyzi, hogy a tárgy határozottságával való egyeztetés tekintetében az ellipszis szabálya a magyarban nem olyan szigorú, mint az idő- és módjelek esetében, azaz nem okoz problémát, ha az engedélyező és az ellipszis alá eső ige más ragozású.

- argumentum és szabad határozó

Amikor az egyik kérdőszó argumentum, a másik pedig szabad határozó, az argumentum mellérendelése a mondat végén agrammatikus:

(4.91) Mikor és ki járt itt?

(4.92) Ki és mikor járt itt?

(4.93) Ki járt itt és mikor?

(4.94) *Mikor járt itt és ki?

Ebből az következik, hogy a (4.94)-es példában valóban két tagmondat mellérendelésével van dolgunk, hiszen az első tagmondatból hiányzik az alany, így a mondat agrammatikus. Amennyiben a szabad határozó van a mondat végén mellérendelve, vagy mindkettő a mondat elején helyezkedik el, a mondat grammatikus. Figyeljük meg, hogy ha a (4.92)-es példa szintén két tagmondat mellérendelése lenne, akkor a második tagmondatból hiányozna az alany, és a mondat agrammatikus lenne. Ez azt támasztja alá, hogy itt viszont nem tagmondatok, hanem két összetevő van mellérendelve.

- nem kötelezően tranzitív igék

A negyedik, az előzőhöz kapcsolódó érvként tekintsük azokat az igéket, amelyek tranzitívak, ám tárgyat nem kötelező kitenni, azaz tranzitív és intranszitiv igeként is viselkedhetnek. Ezeknél az igéknél csak a tranzitív olvasat lehetséges az ige előtti mellérendeléskor, ha az egyik kérdőszó a tárgyra vonatkozik:

(4.95) Mit és miért olvasott?

(4.96) Miért és mit olvasott?

Ha azonban az elliptikus szerkezetet alkalmazzuk, két olvasat lehetséges, az egyikben mindkét tagmondat a tranzitív igét tartalmazza, a másikban az egyik a tranzitívát, másik az intranszitivát:

(4.97) Mit olvasott és miért? (csak tranzitív)

(4.98) Miért olvasott és mit? (intranszitiv+tranzitív, Miért olvasott egyáltalán és mit olvasott?)

Mindezeket figyelembe véve a jelen elemzésben a (4.79)-es szerkezetet mellérendelésnek, a (4.87)-est pedig elliptikusnak fogom tekinteni. A mellérendeléssel kapcsolatban két probléma is felmerül. Az egyik az, hogy a mellérendelt kérdőszók eltérő kategóriájúak, és az ilyenek mellérendelése nem kérdőszók esetén nem grammatikus:

(4.99) *Jancsi és tegnap ment moziba.

Peterson [49] és Skrabalova [51] feltételezik, hogy a kérdőszók mellérendelése azért grammatikus, mert hangsúlyosak és közös a fókusz funkciójuk. Lipták szerint hangsúlyos elemeket a magyarban is mellé lehet rendelni, függetlenül a funkciótól:

(4.100) Ide *[mindenki és mindig] / [MINDENKI és MINDIG] bejöhét.

Ehhez kapcsolódik a második probléma. Két kérdő kifejezéssel ellentétben két nem kérdő fókusz nem mindig lehet mellé rendelni a magyarban, többszörös fókusz esetén az egyik, mint láttuk, a ragozott ige után, a mondat végén áll:

(4.101) */??JÁNOS és KÉT FILMET nézett meg.

Láthatjuk, hogy ez már nem az első különbség a kérdőszók és a fókusz között. Két kérdőszót mellé lehet rendelni, míg két fókusz nem.

4.5.3. A többszörös kérdések elemzési lehetőségei

Mint azt az előző alfejezetben láttuk, ugyan a magyarban három-, illetve az elliptikus mondat-mellérendeléssel együtt négyféle többszörös kérdésfajta található, a kérdések értelmezése a rájuk adott választípusok fényében nem mindig köthető egy adott szintaktikai szerkezethez. A preverbális kérdőszókat tartalmazó kérdésekre lehet párlista és specifikus pár választ is adni, ez utóbbit pedig mind a négy szerkezetben feltett kérdésre lehet adni. Mi igazítja el tehát a válaszadót, ha a szintaxis csak részben nyújt támpontokat? Egyértelmű válasznak tűnik a kontextus, a prozódia és ezeken keresztül a kérdés információs szerkezete (amelyet persze közvetlenül nem tud megtapasztalni). Az eddigiekben arról is meggyőződhattunk, hogy a válaszokban a kérdőszók helyén álló konstituensek nem mindig fókusz státuszúak, hiszen a párlista válasz valójában nem más, mint egy stratégia, kontrasztív topik + fókusz szerkezetű válaszokkal. A kérdés már csak az, hogy a kérdések információs szerkezete is különbözik-e, azaz eltér-e egymástól a párlista választ váró kérdőszók státusza az információs szerkezetben. A válasz minden bizonnyal igen, hiszen egyébként nem tudná a válaszadó, hogy melyik kérdőszó a *sorting key*, azaz hogy is kell strukturálni az információt a válaszban. Két lehetőség kínálkozik ennek a különbségnek a jelölésére. Az egyik az, hogy a lineárisan első kérdőszókat már a kérdésben ugyanabba az információs szerkezeti kategóriába soroljuk, mint

a kontrasztív topikot a válaszban. Ez megmagyarázná, hogy ezek a kérdőszók általában egy már ismert halmazt denotálnak (*D-linking*), azt azonban nem, hogy a szintaxisban egy fel nem bontható egységet (kivéve a beférkőző segédige) alkotnak az igét közvetlenül megelőző kérdőszóval, és azt sem, hogy intonációjuk sem felel meg a kontrasztív topikénak. Egy olyan megoldás is felmerül, mely szerint a *sorting key* kérdőszó státusza nem egyezik a kontrasztív topikéval (ami egy stratégia eredménye és csak a válaszban jelenik meg), de nem egyezik meg az igét megelőző kérdőszóéval sem. Ezt a lehetőséget részletesebben az információs szerkezet bemutatásakor fogom felvázolni.

A párlista olvasatú többszörös kérdések szemantikája is eltér a specifikus pár választ váróképtől. Krifka [39] szerint az utóbbiakkal ellentétben a párlista olvasatú kérdésekben nem lehetséges egyformán kezelni a két kérdőszót. Amellett érvel, hogy ezekre a kérdésekre a válasz egy függvény: egy adott halmaz minden eleméhez egy érték rendelése. Ezt alátámasztja az, hogy a *D-linked* kérdőszó által meghatározott halmaznak adottnak, ismertnek kell lennie (ez a függvény értelmezési tartománya), és azt is, hogy ennek a halmaznak minden elemét fel kell használni a válaszban. Ez megmagyarázná azt is, miért vannak a párlista olvasatú kérdésekben a kérdőszók általában a nyelvekben azonos tagmondatban, illetve a magyarban közvetlenül egymás mellett.

Végezetül pedig arra is ki kell térnem, hogy a diskurzus és az információs szerkezet nem elég az összes kérdőszó- és fókuszstípus, pontosabban fókuszálás és a prominencia jelölésére. Mycock [48] éppen ezért tulajdonít a prozódiaának a szintaxissal egyenértékű szerepet a mondatvégi fókusz és kérdőszók prominenciájának jelzésében. Mivel az LFG párhuzamos felépítésében a prozódia külön szerkezetben kap helyet, nem jelent problémát az információs szerkezetben, ha a preverbális fókusz csak a szintaxisban, a posztverbális pedig csak a prozodiában kódolódik.

A többszörös kérdések bemutatása után összefoglalom azt, amit az információs szerkezetéről, illetve az információs szerkezet, a szintaxis, és a diskurzus viszonyáról eddig megállapíthattunk. Ez azért különösen fontos, mert mindezeket figyelembe véve érdemes egy olyan formalizmusra javaslatot tenni, amely megragadja a magyarral kapcsolatban felmerülő tényeket és problémákat, de egyúttal van annyira általános, hogy más nyelvekre is alkalmazható legyen (az LFG-ben ugyanis az információs szerkezet felépítése és a szemantikával, a szintaxissal

és a diskurzussal való kapcsolata közel sem számít lezárt témának, folyamatosan újabb és újabb elemzések, javaslatok látnak napvilágot).

4.6. Az információs szerkezet lehetséges felépítése

Az eddigiekből alapvetően azt tudjuk levonni szintaxis és az információs szerkezet/diskurzus viszonyával kapcsolatban, hogy a magyar mondat ragozott ige előtti szakaszában számolnunk kell két (vagy több) prominens pozícióval, amelyekbe a diskurzus és az információs szerkezet függvényében kerülnek elemek, tehát nem a grammatikai funkciójuk alapján.

Azt is megfigyelhettük, hogy a mondat diskurzusbeli szerepe nagyban meghatározza mondat szintaktikai és információs szerkezetét. A különféle mondattípusok (kijelentő, kérdő, stb) segítségével a beszélők különbözőképpen viszik előre a diskurzust, Marandin [46] megfogalmazásával élve, különböző diskurzusaktusokat hajtanak végre: állítás, kérdés, felkiáltás, felszólítás. A következőkben az állításokra és a kérdésekre fogok koncentrálni, a felkiáltások és felszólítások szerepének pontos meghatározása további kutatásokat igényel. Láttuk, hogy bizonyos kérdések, illetve állítások nem hangozhatnak el a diskurzus legelején, ilyenek voltak például azok a kérdések, amelyek (egy lehetséges elemzés szerint) kontrasztív topikot vagy fókuszot tartalmaztak a kérdőszó előtt, vagy a mondat végén, vagy a fókuszos mondatok, amelyek általában egy kérdésre válaszolnak vagy egy állítással állítanak szembe valamit. A kontrasztív topikot nem tartalmazó kérdések, az előzőekhez hasonlóan nem semleges mondatok. Összességében elmondhatjuk, hogy a Bűring-féle megközelítés képes adekvátan leírni a jelenségek egy jól körülhatárolt részét, és további példákra is kiterjeszthető.

Kérdés, hogy a fent felvázolt diskurzus struktúrában hol lenne a helyük a semleges mondatoknak. A semleges mondatok általában olyan állítások, amelyek a *Mi történt?/Mit lehet tudni ...-ról?* implicit kérdésekre válaszolnak, szerkezetük pedig (altémaváltás esetén) topikra (*thematic shifterre*) és kommentre oszthatók, egyébként nem tartalmaznak topikot. A semleges mondatokat tartalmazó diskurzust szintén úgy érdemes elképzelni, mint a fő kérdés alkérdésekre bontása. Ezeknek az alkérdéseknek a jelzésére szolgál a *thematic shifter*. Nézzünk erre egy példát! Tegyük fel, hogy a diskurzus fő témája (*Question under discussion*) *Mari*. Ha Mariról beszélünk, a mondanivalónkat bizonyos altémák szerint tagoljuk: Milyen volt Mari gyermekkorára? Hova járt iskolába? Milyen együtteseket szeretett? Hol töltötte a

nyarakat? Hova járt egyetemre? Kihez ment feleségül? Mi a férje foglalkozása? stb. Ezt a (4.10) diskurzusfával ábrázolhatjuk.

discourse: Mari

TS:gyermekkor TS: egyetem subq/TS:férj

(TS:iskola) (TS:együttesek) (TS:nyarak) TS:foglalkozása

4.10. ábra. Mari

A kérdés az, hogy hogyan tudnánk az eddigi mondattípusok információs szerkezetét koherens módon ábrázolni, amely kimutatja a köztük levő különbségeket, de egyúttal a közös pontokat is. Az eddigi két szempont, amelyeket a magyarázatoknál felhasználtam, az volt, hogy a mondat semleges-e vagy sem (azaz van-e benne fókusz vagy kérdőszó vagy sem), illetve hogy elhangozhat-e diskurzus elején, vagy sem. Azt állapítottuk meg, hogy a fókusz (és sok esetben kontrasztív topikot is) tartalmazó nem semleges mondatok nem fordulhatnak elő a diskurzus elején, mert mindenképpen kérdésre válaszolnak, vagy egy korábbi állítással állítanak szembe valamit. A kérdések információs szerkezete sok tekintetben hasonlít a nem semleges mondatokéra. A kérdések kérdőszava párhuzamba állítható a fókusszal a válaszban, a fennmaradó részük pedig megfelel a válasz háttérének, legfeljebb ez utóbbiban elkülönülhet egy prominens rész, a kontrasztív topik. Büring [5] három részre tagolja az információs szerkezetet: topikra, fókuszra és háttérre. Büring kétféle topikot különböztet meg, a D-, vagyis diskurzus-topikot és az S, vagyis sentence (mondat)-topikot. A D-topikot egy kérdés által meghatározott propozícióhalmazként definiálja, amely a *common ground*-dal együtt alkotja a kontextust.⁵ Ez nagyjából egybeesik azzal a (helyenként az ábrákban lerövidített) kérdéssel, amelyek az eddigi ábrák *discourse*-címkéjeként szerepeltek. A D-topik tehát nem feleltethető meg egy adott mondatrésznek a mondatokban, ellentétben az S-topikkal, amely többnyire a mondat bal periferiáján található, és a mondatot a D-topikhoz kapcsolja, vagy úgy, hogy leszűkíti a D-topikot, vagy úgy, hogy a D-topiknak egy releváns alternatíváját vezet be a mondatba (az S-topikról a kontrasztív topik kapcsán már esett szó). A Büring-féle hármas felosztással kapcsolatban több probléma is felmerül. Az egyik az, hogy nem tudnánk hova be-

⁵A *common ground*-ot úgy határozza meg, hogy az azoknak a lehetséges világoknak az uniója, amelyekben legalább a diskurzus résztvevői által igaznak tartott kijelentések igazak.

sorolni olyan elemeket, amelyek nem részei a háttérnek (tehát nem szerepeltek a kérdésben), és nem tekinthetők sem fókusznak, sem kontrasztív topiknak (az intonáció, a diskurzusbeli szerep, illetve a szintaxis alapján). Tekintsük a következő példát:

(4.102) - Mit esznek a gyerekek?

- János pizzát eszik a konyhában.

Az eddigiek alapján egyértelmű, hogy *János* a kontrasztív topik, *pizzát* a fókusz, *eszik* a háttér, de hova tartozik az *a konyhában*? Butt & King [7] és [8] a *kiegészítő információ* (completive information) elnevezést javasolja és külön kategóriába sorolja az elemeket, amelyek új információnak számítanak a diskurzusban, ám kevésbé informatívak, mint a fókusz. Ezt is figyelembe véve, úgy módosíthatjuk a Büring által javasolt szerkezetet, hogy a fókusz részt is két részre osztjuk: a kitüntetett részre (ez lenne a fókusz, amely a kérdésekre válaszol), és a nem kitüntetett részre, amelyben pedig a kiegészítő információ kapna helyet (4.11).

Információs szerkezet

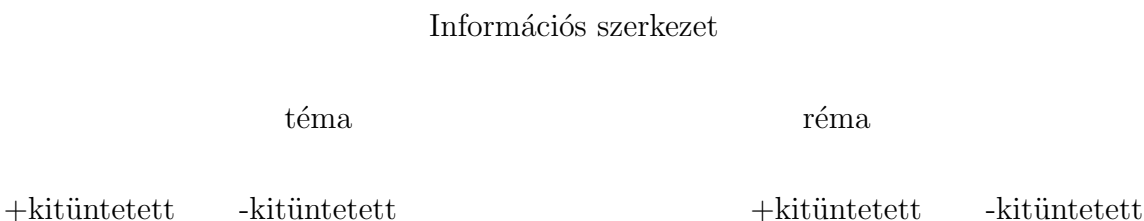
background		fókusz	
+kitüntetett	-kitüntetett	+kitüntetett	-kitüntetett

4.11. ábra. Információs szerkezet

Ezzel a modellel a nem semleges mondatok (a kérdéseket is beleértve) jelentős részének információs szerkezetét tudjuk ábrázolni. A két részre osztott fókusz és background részek alkalmasak arra, hogy a kontrasztív topikot megkülönböztessük a háttér többi részétől, hogy a többszörös kérdésekben a kérdőszók közti különbséget kifejezzük, vagy pedig a kérdőszók és a fókusz viszonyát ábrázoljuk a korrigáló kérdésekben. Ebben a modellben a kérdőszók szükségszerűen az információs szerkezet fókusz-részébe kerülnének, amely kifejezné szemantikai hasonlóságukat és párhuzamukat, a különbségeket azonban kevésbé.

Itt rá is térhetünk a másik problémára, nevezetesen arra, hogy ez a modell nem teszi lehetővé, hogy a semleges és a nem semleges mondatoknak ugyanazt az információs szerkezetet tulajdonítsuk, hiszen a semleges mondatokban egyáltalán nincs is fókusz, azok információs

felosztása sokkal inkább topik-komment, vagy téma-réma szerkezetű. Ezen a ponton még azt kérdezhetnénk, hogy miért is kéne egyféle információs szerkezetet tulajdonítani a kétféle mondatnak, hiszen egyáltalán nem ugyanabban a szöveggörnyezetben fordulnak elő, így indokolt lehet az egyiket fókusz-háttér, a másikat pedig például téma-réma felosztással ábrázolni. Ez természetesen egy megfontolandó opció, felmerül azonban egy fontos ellenérv, mégpedig az, hogy érdemes lenne egy olyan információs szerkezeti felosztást találni, amellyel nem csak a magyar nyelvet lehet ábrázolni, hanem más nyelvekre is könnyen kiterjeszthető. Ez esetben pedig az információs szerkezeti kategóriáknak a semleges és a nem semleges mondatok vonatkozásában meg kell maradnia az általánosság szintjén, már csak azért is, mert a hagyományos topik, azaz *thematic shifter* a nem semleges mondatokban is előfordulhat, nem lenne tehát célszerű teljesen elkülöníteni egymástól a kettőt. Tulajdonképpen úgy képzelhetjük el, mint egy váz, amelyet az elemek a mondat diskurzusbeli szerepének függvényében töltenek fel. Ez például a következőképpen nézhetne ki:

4.12. ábra. Információs szerkezet-2

Ez a séma nagyjából megegyezik Halliday [23] és Steedman [52] információs szerkezetével, akik mind a téma, mind pedig a réma részt fókuszra és backgroundra osztják. A fókusz alatt azt értik, hogy az adott rész kitüntetett a background-hoz képest, amit az angolban a hangsúly jelez. Ha a fókuszt és a backgroundot a semlegesebb *kitüntetett* és *nem kitüntetett* részekre cseréljük, lehetséges, hogy ugyanazt az információs szerkezetet tudjuk tulajdonítani a fókuszos és a nem fókuszos mondatoknak. Ennek a megoldásnak a hátránya viszont az, hogy a hagyományos topikot és fókuszt nem tekintjük az információs szerkezet primitívumainak, hanem levezetett kategóriáknak (például a fókusz a *réma kitüntetett része nem semleges mondatokban*). Mielőtt a konkrét példákra rátérnénk, azt is meg kell határozni, hogy mit értünk téma és réma alatt. Leegyszerűsítő lenne azt mondani, hogy a téma a mondat ismert, a réma pedig az új része. Célszerűbbnek tűnik egy olyan megfogalmazás, hogy a téma a mondatnak az a része, amely a mondatot a diskurzus-topikhoz kapcsolja, ami lehet

a diskurzus-topik egy részének megismétlése, de a diskurzus-topik leszűkítése, vagy átvitele annak egy lehetséges alternatívájára. Ez utóbbi általában megfeleltethető a mondat bal periferiáján álló mondatrésznek. A réma pedig a mondatnak az informatívabb része, amelyet a beszélő hozzá szeretne adni a *common ground*-hoz. Minden hibájával együtt ez a felépítés elég általános lehet ahhoz, hogy mind a semleges, mind pedig a nem semleges mondatok információs szerkezetét megragadja, és ezek hasonlóságait a magyar mondat szerkezetéhez, azaz a szintaxishoz kapcsolja. Nézzünk néhány konkrét példát!

(4.103) Nem semleges mondatok

1. Mit eszik János?
2. János pizzát eszik a konyhában.
3. Ki mit evett a bulin?
4. (Jó, de) Balázs mit eszik?
5. A tegnapi filmet ki látta?
6. Ki nem a Hamletet olvasta?
7. Ki tudná elénekelni ezt a dalt?
8. Én el/ nem/ csak beéneklés után tudnám.

Információs szerkezet

téma		réma	
+kitüntetett	-kitüntetett	+kitüntetett	-kitüntetett
	eszik János	Mit	
János	eszik	pizzát	a konyhában

4.13. ábra. Nem semleges mondatok 1-2.

Az ábrán látható, hogy a kérdőszók és a fókusz ugyanabba a kategóriába tartoznak. Elmondhatjuk, hogy bizonyos nem semleges mondatokban a réma kitüntetett része megfelel a

hagyományos értelemben vett fókusznak (így viszont meg kéne különböztetnünk egymástól a kérdő és a nem kérdő fókuszt), nem kitüntetett része pedig (állító mondatokban) a kiegészítő információnak. Láthatjuk továbbá, hogy a téma kitüntetett része semleges mondatokban a kontrasztív topik, nem kitüntetett része pedig a háttér.

Információs szerkezet

téma		réma	
+kitüntetett	-kitüntetett	+kitüntetett	-kitüntetett
	evett a bulin	mit	ki
mit	eszik	Balázs	

4.14. ábra. Nem semleges mondatok 3-4.

Többszörös kérdések esetén (4.14) többféle megoldás is elképzelhető. Az egyik az, hogy a réma rész kitüntetettjének, azaz a valódi fókusznak az igét megelőző kérdőszót tekintjük, hiszen az ez által denotált halmaz nem feltétlenül adott a diskurzusban, ez tehát az informatívabb. A *D-linked/sorting key* kérdőszót tekinthetjük a réma rész nem kitüntetett elemének, de szólnak érvek amellett is, hogy a téma rész kitüntetett elemének tekintsük, például az, hogy ezeknek a kontrasztív topik felel meg a válaszban, illetve hogy ezek a kérdőszók többnyire olyan halmazokat denotálnak, amelyek ismertek a diskurzusban. A kérdés eldöntése további kutatásokat igényel, az ábra az előbbi megközelítést tükrözi.

Információs szerkezet

téma		réma	
+kitüntetett	-kitüntetett	+kitüntetett	-kitüntetett
a tegnapi filmet	látta	ki	

4.15. ábra. Nem semleges mondatok 5.

Könnyebb dolgunk van az 5. mondattal (4.15), melyben a bal periférián elhelyezkedő elem kontrasztív topik, a kérdőszó pedig, hasonlóan a fókuszhoz, a réma kitüntetett része.

Információs szerkezet

téma		réma	
+kitüntetett	-kitüntetett	+kitüntetett	-kitüntetett
	olvasta	nem a Hamletet	ki

4.16. ábra. Nem semleges mondatok 6.

Ebben a példában (4.16) a hangsúly és a szintaktikai pozíció alapján is arra következtethetünk, hogy a réma kitüntetett része a *nem a Hamletet*, a nem kitüntetett pedig ebben az esetben a kérdőszó.

Információs szerkezet

téma		réma	
+kitüntetett	-kitüntetett	+kitüntetett	-kitüntetett
	tudná elénekelni...	Ki	
Én	tudnám	el	
		nem	
		csak beéneklés után	

4.17. ábra. Nem semleges mondatok 6.

Ez a példa (4.17) pedig azt mutatja meg, hogy a kontrasztív topik asszociáltja, amely írtóhangsúlyt kap, az információs szerkezetben ugyanabba a kategóriába tartozik, mint az a fókusz vagy kérdőszó, amelyik a szintaxisban közvetlenül a ragozott ige előtt helyezkedik el. Valószínűleg szintaktikai szabályok irányítják azt, hogy a kvantorok a nem hagyományos fókuszpozícióban, hanem az attól balra levő mezőben állnak, ezt a megszorítást tehát a szín-

taxisban kell megfogalmaznunk.

Lássuk most a semleges mondatok információs szerkezetét!

(4.104) Semleges mondatok

Ma a feleségem vitte az óvódába a gyerekeket.

A semleges mondatok lapos prozódiajúak, nincs bennül írtóhangsúlyos elem. Azt azonban már a bevezetőben is láttuk, hogy a *thematic shifter*en kívül is lehet kitüntetett elem a semleges mondatokban, ez pedig a hókusz, amely a fókuszhoz hasonlóan szintén informatív, vagy valami váratlant fejez ki és azonosítást végez, ám nem írtóhangsúlyos. Így a semleges mondatok információs szerkezetét a következőképpen ábrázolhatjuk (4.18):

Információs szerkezet			
téma		réma	
+kitüntetett	-kitüntetett	+kitüntetett	-kitüntetett
ma		a feleségem	vitte óvódába...

4.18. ábra. Semleges mondatok

Összehasonlítva a semleges és a nem semleges mondatok információs szerkezetét és szintaktikai felépítésüket, megfogalmazhatjuk azt az általános összefüggést, hogy mindkettőben a téma rész kitüntetett része a mondat bal periferiáján helyezkedik el, a réma rész kitüntetett része pedig közvetlenül a ragozott ige előtt. Kivétel ez alól a mondatvégi fókusz és kérdőszó, valamint a pozitív kvantorok, ezek szintaktikai pozícióját (az LFG-ben) szintaktikai megszorításokkal próbáljuk majd magyarázni. A következő fejezetben bemutatom az LFG-t, az elméleti keretet, amelyben kísérletet teszek az adatok formalizálására. Az LFG bemutatása során külön kitérek a magyar nyelv javasolt szintaktikai szerkezetére és az információs szerkezet mint külön reprezentációs szint fontosságára.

5. fejezet

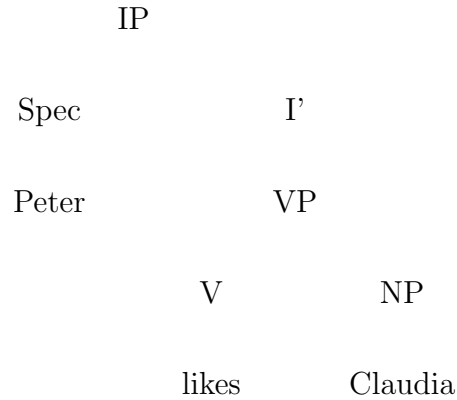
A Lexikai-Funkcionális Grammatika

5.1. Bevezetés

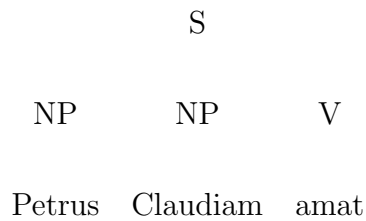
Az LFG egy az 1970-es években létrehozott nem transzformációs elmélet. Fő ismérve az, hogy eltérő információkat különböző szinteken ábrázolja, és ezeket párhuzamosan leképezi egymásra. Az LFG-s megközelítésben az adott mondatok szintaktikai szerkezete (a szintaxis általános felépítését meghatározó elvekkel szemben) nem lehet univerzális, hiszen pl. az X-vonás elmélet könnyebben alkalmazható az angolhoz hasonló konfigurációs nyelvek ábrázolására, ahol a szintaktikai pozíció egyúttal grammatikai funkcióra is utal, mint a nem konfigurációs nyelvekére, amilyen például a warlpiri, amelyben a grammatikai funkciókat sokkal inkább a morfológia és nem a szórend kódolja. Azt azonban az LFG sem vitatja, hogy létezik a mondatok szintaktikai szerkezetének egy univerzális része, ilyenek például a predikátum-argumentum viszonyok, amelyeket külön szerkezetben, az f(unkcionális)-struktúrában jelenít meg. Az f-struktúra egy jegymátrix, amely a grammatikai funkciókat és a predikátum-argumentum viszonyokat kódolja. A másik szintaktikai szint a c-struktúra (*constituent structure*, összetevős szerkezet), amely egy rugalmas X-vonás szerkezetnek felel meg, azaz például nem tartalmaz üres kategóriákat, és egy nódus, még a fej jelenléte sem kötelező. Nézzünk erre egy példát Abeillé [1] alapján, amelyben a *Péter szereti Klaudiát* mondat angol és latin megfelelőinek reprezentációit vetjük össze:

(5.1) Peter likes Claudia.

(5.2) Petrus Claudiam amat.

5.1. ábra. C-struktúra (összetevős szerkezet) - angol

5.2. ábra. C-struktúra (összetevős szerkezet) - latin

Érdemes külön felhívni a figyelmet a latinban a nem konfigurációs S csomópontra, amelyet azoknál a nyelveknél használnak, ahol az alany nem a Spec,IP-ben helyezkedik el, hanem az I komplementumán belül. Az S itt lapos szerkezetű (ez azonban nem minden nyelv esetében követelmény), benne az elemek bármilyen sorrendben követhetik egymást. A példákból látható, hogy a szerkezeti különbségek ellenére a két mondatban közös az, hogy a predikátum a *szeret* ige megfelelője, amelynek mindkét esetben két argumentuma van, az alany és a tárgy. Az LFG-nek még egy fontos ismérve olvasható le a példákból. Az LFG a grammatikai funkciókat (alany, tárgy) primitívumoknak tekinti, amelyek nem vezethetők le egy szintaktikai pozícióból. A tárgy tehát nem feltétlenül követi az igét, illetve ha nem követi, nem feltételezzük, hogy elmozgott a helyéről, hanem hogy a lapos szerkezet megengedi, hogy az ige egy szinten legyen az alannyal és a tárggyal. Az f- és a c-struktúra

$$\left[\begin{array}{l} \text{PRED} \quad \text{'like } \langle (\uparrow \text{SUBJ}), (\uparrow \text{OBJ}) \rangle \text{'}} \\ \text{SUBJ} \quad \left[\text{PRED} \quad \text{'Peter'} \right] \\ \text{OBJ} \quad \left[\text{PRED} \quad \text{'Claudia'} \right] \end{array} \right]$$

5.3. ábra. F-struktúra

$$\left[\begin{array}{l} \text{PRED} \quad \text{'like } \langle (\uparrow \text{SUBJ}), (\uparrow \text{OBJ}) \rangle \text{'}} \\ \text{SUBJ} \quad \left[\text{PRED} \quad \text{'Petrus'} \right] \\ \text{OBJ} \quad \left[\text{PRED} \quad \text{'Claudia'} \right] \end{array} \right]$$

5.4. ábra. F-struktúra

tulajdonképpen szintaktikai információkat kódolnak, csak másként.

Az LFG további fejlődése során az elemzés új és új szintjei váltak fontossá, többek közt az argumentumszerkezet, amely egy predikátum argumentumait és tematikus szerepeiket tartalmazza, vagy a prozódiai szerkezet, amely pedig a hangsúlyról és az intonációról kódol információkat. Szerkezetét tekintve a prozódiai szerkezetet ábrázolták a c-struktúrához hasonló fagráfként [48], és az f-struktúrához hasonló mátrixként is. Azonban ezeknél fontosabb szerepet játszik a jelen elemzésben az információs szerkezet, erről lesz szó a következő alfejezetben.

5.2. Az információs szerkezet az LFG-ben

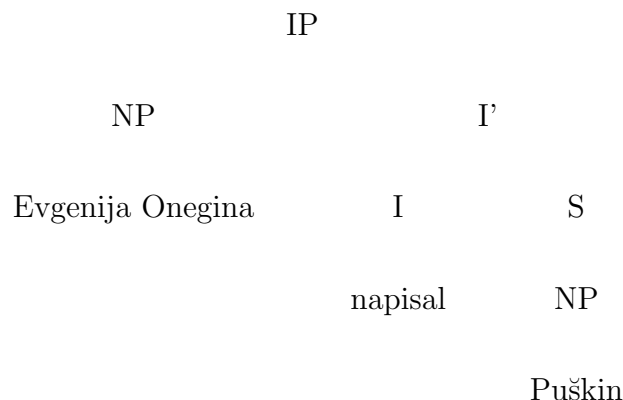
Az LFG korábbi időszakában az információs szerkezet az f-struktúra része volt. A grammatikai funkciók mellett (mint például alany, tárgy) az f-struktúrában kapott helyet a topik, vagy a fókusz, így az elemek az f-struktúrában egyszerre több funkcióval is rendelkezhetnek (például alany és topik). Az LFG-ben többféle kapcsolat is lehetséges az f-struktúra

bizonyos alstruktúrái között. Lehetséges, hogy több funkcióhoz ugyanaz az érték vagy alstruktúra tartozzon, vagy az is, hogy megszorításokat kell megfogalmazni arra nézve, hogy az adott f-struktúra milyen jegyekkel rendelkező alstruktúrákat tartalmazzon, vagy éppen a fordítottja: egy adott f-struktúra milyen nagyobb f-struktúrának lehet a része. Ezt a jelenséget nevezi az LFG-s szakirodalom *functional uncertainty*-nek (funkcionális bizonytalanság/meghatározatlanság), ami lehet kívülről befelé *outside-in*, vagy belülről kifelé *inside-out* haladó. Lássunk egy-egy példát! Kívülről befelé haladó funkcionális bizonytalanságra példa a korábbi LFG elemzésekben a topik vagy a fókusz. A következő orosz példában [14] a topik megegyezik a tárggyal:

- (5.3) *Evgenija Onegina napisal Puškin.*
 Jevgenyij.ACC Anyegin.ACC írta Puskin
 Az Anyegint Puskin írta.

A mondat c- és f-struktúráját a (5.5)-ös és a (5.6)-os ábrák mutatják:

(Dalrymple 2001:141)

5.5. ábra. C-struktúra

Ebben a szerkezetben a topik a tárgy funkcióval is rendelkezik (ami lejjebb, illetve beljebb van a struktúrában), ezért a tárgy predikátum-értékét nem tüntetjük fel még egyszer, hanem egy vonallal összekötjük a kettőt. A topiknak más grammatikai funkciók is megfeleltethetők, amit így jelölhetünk:

- (5.4) $GF \equiv \{SUBJ \mid OBJ \mid COMP \mid XCOMP \mid OBL \mid ADJ \mid XADJ\}$

$$\left[\begin{array}{ll} \text{TOPIC} & \left\{ \left[\text{PRED} \quad \text{'Evgenij Onegin'} \right] \right\} \\ \text{PRED} & \text{'napisat } \left\langle \left(\uparrow \text{SUBJ} \right), \left(\uparrow \text{OBJ} \right) \right\rangle, \\ \text{SUBJ} & \left[\text{PRED} \quad \text{'Puškin'} \right] \\ \text{OBJ} & \square \end{array} \right]$$

5.6. ábra. F-struktúra

A belülről kifelé haladó *functional uncertainty*-re példa pedig egy vonatkozó névmás lehet, amelynek nemben és számban egyeznie kell egy a struktúrában feljebb és kijebb álló főnévvel:

(5.5) (Dalrymple 2001:146)

park okolo kotorogo ja živu
park mellett ami.GEN én lakom
a park, amelyik mellett/amelynek közelében lakom

A *kotorogo* tehát nemben és számban egyezik a *parkkal*. Ennek a formalizálására most nem térek ki, mivel ez nem releváns a téma szempontjából.

Az információs szerkezet f-struktúrabeli reprezentációja több szempontból is problematikusnak bizonyult. King [26] felhívja a figyelmet arra, hogy ez a megközelítés nem tenné lehetővé, hogy a predikátumot az argumentumai nélkül topikalizáljunk vagy fókuszáljunk, hiszen az f-struktúrában a predikátum fókusszal vagy topikkal való azonosítása egyben azoknak az alstruktúráknak a fókuszálását/topikalizálását is maga után vonná, amelyeket a predikátum tartalmaz, holott például az is gyakori, hogy csak az ige kerül fókuszba:

(5.6) János ELOLVASTA a könyvet.

King ezért azt javasolja, hogy a diskurzusfunkciók egy külön struktúrában, az információs szerkezetben kapjanak helyet, méghozzá a csupasz predikátum értékeikkel (a bővítményeik

$$\left[\begin{array}{l} \text{PRED} \quad \text{'elolvas } \langle \text{---}, \text{---} \rangle \\ \text{FOC} \\ \text{SUBJ} \quad \left[\text{PRED} \quad \text{'János'} \right] \\ \text{OBJ} \quad \left[\text{PRED} \quad \text{'a könyvet'} \right] \end{array} \right]$$

5.7. ábra. F-struktúra- az ige fókuszálása

nélkül) (5.7).

Egy további érv az önálló információs szerkezet mellett King szerint az, hogy az f- és i-struktúrának eltér az összetevős szerkezetük. Egy f-struktúrabeli konstituens nem feltétlenül alkot összetevőt az i-struktúrában is és fordítva. Egy példa erre az angol cleft-szerkezet, vagy a következő magyar példa:

(5.7) A PIROS ceruzát vitte el János (nem a zöldet).

Ebben az esetben tehát szintaktikailag egy egész konstituens kerül az ige előtti pozícióba, míg az i-struktúrában valójában csak a PIROS kerül fókuszba, hiszen a szintaktikailag prominens konstituens többi része már ismert (ezt igazolja az is, hogy határozott névelővel áll), illetve nem tekinthető a diskurzus szempontjából kitüntetettnek.

King három kategóriát különböztet meg az információs szerkezetben (amely egy az f-struktúrához hasonló mátrix), a topikot, a fókuszt és a háttérét. Mindhárom halmazként van reprezentálva, hiszen egy mondatban több topik és fókusz is lehetséges, a mondat többi része pedig a háttérbe fog tartozni. Ez a felépítés megfeleltethető Bűring elméletének, aki, mint láttuk, szintén erre a három részre osztotta az információs szerkezetet.

Butt & King [7] két jegy (új +/- és prominens +/-) kombinációit felhasználva négy részre osztja az információs szerkezetet: fókusz (új +, prominens +), a topik (új -, prominens +), a background (új -, prominens -), és a kiegészítő információt (új +, prominens -). A kiegészítő információ, mint negyedik kategória hasznosságáról már esett szó, azonban, mint láttuk,

nehéz lenne például a fókuszt helyét megtalálni ebben a szerkezetben, vagy azokat a mondatokat ábrázolni, amelyekben nincs fókuszt.

Ezt a szerkezetet használja fel Dalrymple is [15], aki a szemantikai szerkezet és az információs szerkezet kombinálását javasolja oly módon, hogy az információs szerkezeti kategóriák (topik, fókuszt, stb.) értéke egy szemantikai leírás, mégpedig az adott elem vagy elemcsoport *meaning constructora*.¹

Mint azt már korábban is láttuk, ezzel a szerkezettel a magyar mondatoknak csak egy meghatározott részét lehet ábrázolni, mégpedig a nem semleges mondatokat. Ekkor fel kell tételoznünk, hogy a nem semleges mondatoknak információs szerkezete más felépítésű. Ezt a lehetőséget nem teljesen elvetve a továbbiakban a már bevezetett téma-réma szerkezettel fogok dolgozni, de természetesen az információs szerkezet pontos felépítésének meghatározása további kutatásokat igényel.

5.3. C-struktúra a magyarban

Mint említettem, az LFG összetevős szerkezete tulajdonképpen egy rugalmas X-vonás elméletnek felel meg, ahol még a fej sem kötelező, továbbá megengedettek az exocentrikus konstituensek. Kérdés, hogy milyen szerkezetet tulajdonítsunk a magyarban. Az LFG nem tartalmaz csak diskurzusfunkcióval bíró elemek (topik, fókuszt) számára létrehozott funkcionális projekciókat. Börjars et al. [10] amellett érvelnek, hogy a magyarban (egy LFG elemzés keretében) nem célszerű feltételezni sem TopP-t, sem a QP-t, sem pedig FocP-t, hiszen ezek fejpozíciója mindig üres, és csak a specifikálójukban elhelyezkedő kvantor vagy topik, illetve fókuszt motiválja jelenlétüket a szerkezetben. Kivételt képez ez alól a FocP, hiszen a transzformációs elemzésekben az ige ennek a fejpozíciójába mozog. Börjars et al. szerint azonban erre sincs szükség egy olyan elméletben, ahol nem feltételezzük, hogy a fókuszt jegyet (mint az esetet) adni, illetve ellenőrizni kell. Az LFG-ben ezt pusztán annotációk helyettesítik a c-struktúrában. A szerzők egy többszörös VP struktúrát vázolnak fel, amelyben a fókuszt a legalsó lapos VP specifikálójában helyezkedik el, és OT-típusú megszorítások gondoskodnak arról, hogy szomszédos legyen az igével. A kvantorok és a topik(ok) a külső VP rétegek

¹A *meaning constructor* a *glue* szemantikában használt konstrukció, tulajdonképpen a szemantikai leírást jelenti.

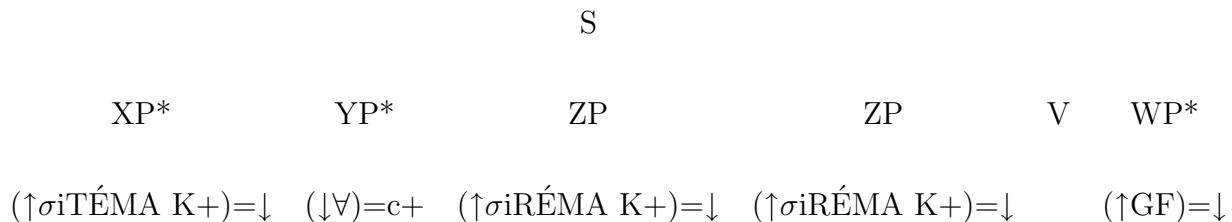
specifikálóit foglalják el.

Dalrymple [14] szerint a funkcionális kategóriák nyelvről nyelvre változnak, meglétüket minden nyelvben indokolni kell. Ennek megfelelően az I fej pozícióját egy ragozott ige vagy segédige töltheti be, a C fejt pedig szintén egy ige kategóriájú elem, például inverzió során. Az oroszban csak a ragozatlan ige kerül a VP-be, a ragozott ige az I-fejbe, a topik és a kontrasztív fókusz a Spec,IP-be, a kérdőszók pedig a Spec,CP-be (lásd [25]). A szerző azt is megemlíti, hogy a VP felvétele a mondtaszerkezetbe akkor indokolt, ha abban az ige és a bővítményei szerepelnek (az alanyt kivéve), és például ezek a mondatrészek máshol is megjelenhetnek együtt a mondatban. Amennyiben azonban az ige lehet az alany testvére is, nem indokolt a VP csomópont felvétele. Az LFG-ben a nem konfigurációs nyelvek mondtaszerkezetét nem a transzformációs elméletekből ismert CP és IP kategóriákkal, hanem a nem konfigurációs S csomóponttal ábrázolják. Az is lehetséges, hogy egy mondtaszerkezet egyik fele hierarchikus felépítésű, míg a másik fele szabad szórendű, lapos szerkezetű, azaz CP vagy IP és S is van benne, ilyen például a warlpiri vagy a walesi. A magyarban, mint láttuk, elkülönül egymástól a ragozott ige előtti és utáni rész, amennyiben a ragozott ige előtti szakaszban az elemek sorrendje/helye az információs szerkezetben betöltött szerepüktől függ. A Börjars et al. által feltételezett, fent említett VP konstituens nem tűnik indokoltnak, hiszen a magyarban az alany követheti sz igét és lehet az ige testvércsomópontja. Kérdés, hogy mi indokolná, hogy az ige előtt egy hierarchikus mondtaszakaszt feltételezzünk. A magyarban a ragozott igét megelőző mondtaszakasz hierarchikus felépítését két tényező indokolta a transzformációs elemzésekben. Az egyik az a követelmény volt, hogy a szintaktikai fák bináris felépítésűek, tehát maximum kétfelé ágazhatnak el. A másik pedig az, hogy a magyarban a ragozott ige előtt az elemek lineáris sorrendje egyúttal az egymáshoz viszonyított hatókörüket is meghatározza. Az LFG-ben ezek közül egyik sem indokolja a magyarban egy hierarchikus szintaktikai szerkezet feltételezését, hiszen az elemek lineáris sorrendje már magában képes a megfelelő hatóköröket tükrözni. ² A c-struktúrában különböző annotációk jelzik, hogy az adott kategóriának mi a grammatikai- vagy diskurzusfunkciója, illetve egyéb megszorításokat is megfogalmazhatunk az annotációkon keresztül, például egyeztetési feltételeket, vagy más elemek előfordulását a mondatban (erre például a mondatvégi fókusz esetén lehet szükség, ahol is ki kell kötni, hogy csak olyankor követheti a fókusz a ragozott igét, ha már egy másik fókusz is van a mondatban). Ezekkel az annotációkkal a preverbális szakasz és az információs

²Komlósy András meglátása szerint

szerkezet kapcsolatát is ki tudjuk fejezni, azaz azt, hogy a magyar mondat preverbális szakaszát az információs szerkezet határozza meg.

A szintaktikai pozíciók és a grammatikai- vagy diskurzusfunkciók kapcsolatát a funkciókra utaló annotációkkal fejezhetjük ki a c-struktúrában. Az annotációk utalnak az adott pozícióban álló elemre (lefele mutató nyíl) és arra a funkcióra, amelyet az elem az őt közvetlenül domináló struktúrában (felfelé mutató nyíl) betölt. Egy lapos c-struktúrát például a következőképpen lehet a diskurzus szempontjából annotálni:

5.8. ábra. C-struktúra

A c-struktúra eddigi annotációiból kiderül, hogy bizonyos pozíciókba az i-struktúrabeli funkciójuk alapján kerünek az elemek (erre utal a $\uparrow\sigma i$ jelölés, a σ a szemantikai információt, az i az információs szerkezetet jelenti), míg például a kvantorokat egy lexikai tulajdonságukkal érdemes megadni, például az $\forall$ az univerzális kvantorra utal. Az eddigi megfigyeléseknek megfelelően a mondat bal periferiáján a téma rész kitüntetett elemei állnak, míg a ragozott ige előtt a réma rész kitüntetett elemei, azaz például a fókusz, a hókusz, és a kérdőszavak. A ragozott ige utáni rész nem rendelkezik az információs szerkezetre vonatkozó annotációkkal, itt csupán azt jelöljük, hogy az ezen a szakaszon előforduló elemek bármilyen grammatikai funkciót betölthetnek. A kategóriák után álló $*$ arra utal, hogy az adott kategória iterálható. De mi a helyzet a ragozott ige előtti pozícióval, ahol, a megszokottól eltérően, az ábrán két pozíciót is találunk. Mint fentebb láttuk, vannak a magyarban olyan mondatok, amelyekben több preverbális kitüntetett elem van (vagy, egy más megközelítés szerint, több fókusz), és ezek közül az egyik mindig kérdőszó (amelyet gyakran tekintenek a fókusz egyik fajtájának). A két pozíció annotációjában olyan megszorításokat kell tehát tennünk, amelyek megengedik, hogy bármelyikben (akár mind a kettőben) kérdőszó álljon, illetve azt, hogy az elsőben megjelenhessen a fókusz, a másodikban pedig a tagadott fókusz. Ehhez alkalmazhatjuk például a diszjunkciót (5.9).

S

ZP

ZP

$$[(\downarrow \text{NEG})=c -] \vee [(\downarrow Q)=c +] \quad [(\downarrow \text{NEG})=c +] \vee [(\downarrow Q)=c +]$$

5.9. ábra. A "fókusz" pozíció

Az annotációkban szereplő diszjunkció a következőre utal: a lineárisan első kitüntetett pozícióban álló elem vagy kérdőszó, vagy fókusz, a másodikban pedig szintén vagy kérdőszó, vagy tagadott fókusz. A diszjunkció tehát megengedi, hogy mindkét pozíciót egy kérdőszó töltsen be, és azt is, hogy az egyikben kérdőszó szerepeljen, a másikban pedig fókusz vagy tagadott fókusz. Ilyen mondatokat találunk is a magyarban. A probléma azonban az, hogy ezek az annotációk azt is megengednék, hogy az egyik pozícióba kerüljön a fókusz, a másikba pedig a tagadott fókusz, erre pedig nem találunk példát a magyarban. Kérdés, hogy hogyan lehetne formálisan is megragadni azt az általánosítást, hogy az ige előtti kitüntetett pozícióban csak egy fókusz lehetséges, ám ez a megszorítás a kérdőszavakra nem vonatkozik, azok ugyanis megelőzhetik a tagadott fókuszt és követhetnek egy másik fókuszt. Egy másik lehetséges formalizáció lehetne, ha az annotációkban nemcsak az adott csomópontra és az azt közvetlenül domináló nódusra, hanem a testvércsomópontokra is lehet utalni. Dalrymple [14] szerint (aki Nordlinger 1998-ra hivatkozik), lehetséges testvércsomópontokra is hivatkozni az LFG-ben, ezt pedig oldalra mutató nyilakkal tehetjük. Lássuk, hogy nézne ki az annotáció ezekkel a jelölésekkel:

S

ZP

ZP

$$((\downarrow \text{NEG})= \rightarrow Q) \quad (Q \leftarrow (\downarrow \text{NEG})=c +)$$

5.10. ábra. A "fókusz" pozíció-2

Ezek az annotációk tehát arra utalnak, hogy amennyiben az első pozícióban áll a (nem

tagadott) fókusz, mellette a testvércsomópontban csak kérdőszó állhat, és fordítva, amennyiben a második pozíciót a negatív fókusz foglalja el, az elsőben szintén csak kérdőszó lehet. Az annotációk zárójelben vannak, ami opcionális voltukra utal. Hozzá kell tennünk azonban, hogy mind a két pozíció betöltése csak nem semleges mondatokban lehetséges, és azokból is csak olyan kérdésekben, amelyek nem lehetnek diskurzusindítók. Megfigyelhetjük, hogy a második kitüntetett elem és az utána álló mondatszakasz ismert, a fókusz valójában az első kitüntetett pozícióban álló elem. Ezt (az angol *cleft* szerkezetek mintájára) a következő parafrázálással illusztráljuk:

(5.8) - Jó, de JÁNOS mit evett?

- Jó, de János az, akiről kérdezem, hogy mit evett.

(5.9) - Ki nem a Hamletet olvasta?

- Ki az, aki nem a Hamletet olvasta?

A kérdés már csak az, hogy miért jelenik meg mégis mindkét kitüntetett elem az ige előtti pozícióban. Erre megválaszolatot találni meglehetősen nehéz, ezért a jelen dolgozatban csak megjegyezzük, hogy létezik a magyarban egy olyan megszorítás, amely szerint a tagadott fókusz és a kérdőszavak kötelezően megelőzik az igét (mint láttuk, a kérdőszavak csak egy-két esetben követhetik a ragozott igét, a többszörös kérdések egyik fajtájában). A következő fejezetben rátérünk az egyes mondatok elemzési lehetőségeire.

6. fejezet

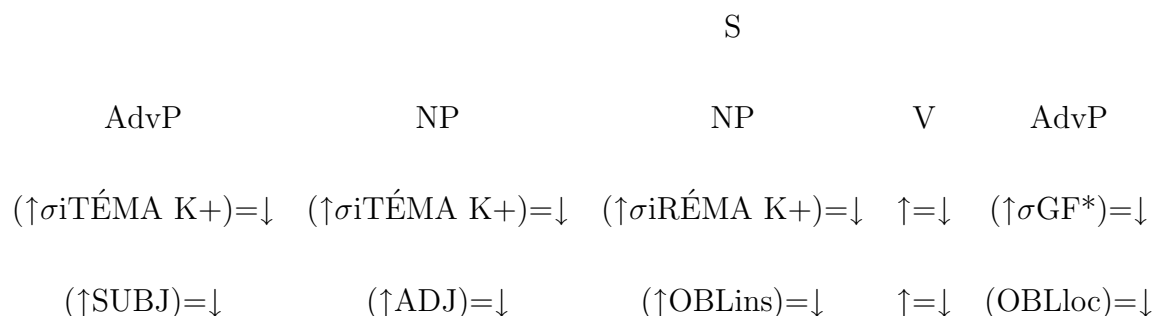
Elemzési lehetőségek

6.1. Semleges mondatok

Térjünk vissza a korábban már példaként felhozott semleges mondathoz:

(6.1) 'Tegnap 'János 'vonattal utazott 'haza.

A mondat két topikot (azaz *thematic shiftert*) és egy hókuszt (*vonattal*) tartalmaz a preverbális mondatszakaszban. A mondat összetevős szerkezetét, azaz c-struktúráját a következőképpen ábrázolhatjuk:

6.1. ábra. Semleges mondatok

A c-struktúra annotációi összekapcsolják a szintaktikai pozíciókat az i- és az f-struktúra kategóriáival (a preverbális mondatszakaszban mindkettővel, a ragozott igét követően pedig csak az utóbbival). Lássuk most a mondat f- és i-struktúráját!

$$\left[\begin{array}{ll} \text{PRED} & \text{'utazik} \left\langle \left(\uparrow \text{ SUBJ} \right), \left(\uparrow \text{ OBL} \right) \right\rangle, \\ \text{SUBJ} & \left[\text{PRED} \quad \text{'János'} \right] \\ \text{OBL LOC} & \left[\text{PRED} \quad \text{'haza'} \right] \\ \text{OBL INS} & \left[\text{PRED} \quad \text{'vonattal'} \right] \\ \text{ADJ} & \left[\text{PRED} \quad \text{'tegnap'} \right] \\ \text{TENSE} & \left[\text{PAST} \right] \end{array} \right]$$

6.2. ábra. F-struktúra

$$\left[\begin{array}{ll} \text{TÉMA} & \left[\begin{array}{ll} \text{KITÜNTETETT} & \text{'János', 'tegnap'} \\ \text{NEM KITÜNTETETT} & \end{array} \right] \\ \text{RÉMA} & \left[\begin{array}{ll} \text{KITÜNTETETT} & \text{'vonattal'} \\ \text{NEM KITÜNTETETT} & \text{'utazott haza'} \end{array} \right] \end{array} \right]$$

6.3. ábra. I-struktúra

Az i-struktúra téma-részének kitüntetett elemei a topikok, a réma kitüntetett része a hókusz, a mondat többi része a réma nem kitüntetett részébe tartozik.

Ezen a ponton felvetődik egy érdekes technikai kérdés. Nem világos ugyanis, hogy a szerkezet melyik részéből derül ki, hogy semleges mondatról van szó. Egyértelmű, hogy vannak olyan kategóriák, mint például a hókusz, vagy a fókusz, amelyek egyértelműen utalnak arra, hogy semleges vagy nem semleges mondatról van-e szó, de lehetséges ezeket levezetett kategóriákként felfogni és úgy azonosítani, hogy például a réma kitüntetett része semleges mondatokban a hókusz, nem semleges mondatokban pedig vagy fókusz, vagy (kérdőmondatok esetén) kérdőszó (a kérdőszó státusz ez utóbbiak lexikai tulajdonsága), vagy éppen mindkettő. A cél tehát a diskurzusfák és az i-struktúra kapcsolatának kidolgozása lenne, azaz annak a jelzése, hogy a mondat milyen típusú diskurzusban hangzik el és mi a szerepe. King & Zaenen [27] már jelzik a diskurzus fontosságát az LFG formalizmusában. Felvázolnak egy diskurzusszerkezetet, amely alapvetően a mondatok közötti mellé- illetve alárendelő viszonyokat hivatott kódolni. Ám a szerzők is elismerik, hogy nehézségekbe ütköznek akkor, amikor azt próbálják meghatározni, hogy a mondat diskurzusbeli szerepe hogyan hozható összefüggésbe a mondat információs szerkezetével, azaz a mondatban található diskurzusfunkciókkal (a kapcsolat meglétére utal már ez utóbbi elnevezés is). Az alá- és mellérendelő viszonyok ábrázolása helyett (vagy mellett) érdemes lenne a diskurzusszerkezetben azoknak a szempontoknak a megjelenítése is, amelyek egyértelműen kapcsolatba hozhatók a topik, a fókusz, vagy a háttér fogalmával. Ilyen lehet például a kérdés-válasz viszonyok, vagy az altémákra bontás ábrázolása. A dolgozatban eddig vizsgált mondatokat a következő (kissé leegyszerűsítő) kategóriákba sorolhatjuk:

- Semleges mondatok
 - Narratív mondatok
- Nem semleges mondatok
 - Kérdések
 - Visszakérdezések
 - Válaszok

Az itt felsorolt típusok egytől egyig a kijelentő vagy a kérdő mondat típustba sorolhatók. A többi mondat típusra azonban itt nincs mód kitérni.

Amennyiben King & Zaenen mintájára feltételezünk egy diskurzusszerkezetet is az LFG-ben, úgy azt is meg kell határozni, hogy milyen leképezés létezik a diskurzus- és az információs szerkezet között. Mint láttuk, az információs szerkezet kategóriái nagyban megfeleltethetők a mondat diskurzusbeli szerepének (például a kontrasztív topik válaszokban vagy visszakérdezésekben fordul elő, mint egy altémákra bontó stratégiát jelölő elem). Mivel King & Zaenen szintén egy fával ábrázolja a diskurzust, felmerülhet, hogy az LFG felépítése egy Bűring-féle diskurzusstruktúrával is kompatibilis lehet. A kétféle fa abban különbözik egymástól, hogy az utóbbi többet tartalmaz azoknál a mondatoknál, amelyek az adott diskurzusban valóban elhangzanak, hiszen ez a formalizmus a diskurzus alstruktúráját megadó implicit kérdéseket is tartalmazza. Ennek a javaslatnak a pontos kidolgozása azonban további kutatásokat igényel, itt csak annyit jegyzünk meg, hogy az i-struktúra tartalmazhat egy diskurzusszerkezetre történő utalást is. A fent vizsgált mondat diskurzusszerkezete például a következőképpen nézhetne ki:

D

ts: János

ts: tegnap

vonattal utazott haza

6.4. ábra. János tegnap vonattal utazott haza.

Mivel a mondatban két topik, azaz *thematic shifter* van, két altémát is fel kell vennünk a diskurzusfába: *János* és *tegnap*, amelyek természetesen alkérdések formájában is megfogalmazhatók: *Mi történt Jánossal?*, illetve *Mi történt tegnap?*. Így tehát a diskurzusfa altémái és az információs szerkezet témájának kitüntetett része egyértelműen megfeleltethetők egymásnak. Nehézséget okoz azonban a hókusz (illetve a fókusz) szerepének azonosítása a diskurzusban, hiszen ezek nem köthetők egy adott nódushoz a fában. A mondat diskurzusbeli szerepe azonban itt sem elhanyagolható. A hókusz ugyanis csak semleges mondatokban fordul elő, azon belül pedig szintaktikai pozíciója és szematikája alapján azonosítható. Mint említettem, Dalrymple [15] szerint az információs szerkezetben az elemek

a szemantikai leírásukkal együtt szerepelnek, így szemantikailag is lehetséges a hókusz azonosítása (mint másodlagos predikátum, vagy azonosító elem). A szemantikai leírásra azonban itt nincs módunk kitérni.

6.2. Nem semleges mondatok

A nem semleges mondatok, mint láttuk, a kérdések, a válaszok, és a visszakérdezések, válaszreakciók, stb. Formai jellemzőjük az írtóhangsúly, amelyet a fókusz és a kérdőszók kaphatnak (amennyiben az információs szerkezetben fókusznak tekintjük azokat a kvantorokat is, amelyek a kontrasztív topik asszociáltjaként megkaphatják az írtóhangsúlyt). A prozodiában írtóhangsúlyt viselő és az információs szerkezetben kitüntetett szerepű elemek azonban nem minden esetben ugyanabban a szintaktikai pozícióban jelennek meg. Feltételeztük, hogy az ige előtt két kitüntetett szintaktikai pozíció van, és ezeket is megelőzik a kvantorok. Az információs szerkezet kitüntetett elemei ezen pozíciók valamelyikét, vagy pedig a mondatvégi kitüntetett pozíciót foglalják el, az adott szintaktikai megszorításoknak megfelelően. A nem semleges mondatok lehetséges diskurzusfáiról már szó volt a korábbi fejezetekben, most a többi szerkezetet vesszük szemügyre.

6.2.1. Egyszerű kérdés

(6.2) Mit eszik János?

Tekintsük először a mondat c-struktúráját: (6.5).

A c-struktúra annotációiból látható, hogy a kérdőszó alkotja a réma kitüntetett részét, míg a mondat többi része a háttérhez, azaz a téma nem kitüntetett részéhez tartozik. Az f- és az i-struktúra tükrözi a fenti annotációkat (6.6 és 6.7).

6.2.2. Válaszok

Elsőként vegyünk egy olyan válaszmondatot, amelyben a kontrasztív topik asszociáltja a hagyományos értelemben vett fókusz:

(6.3) Az almát János ette meg.

S		
QuesP	V	NP
$(\uparrow\sigma iRÉMA\ K+)=\downarrow$	$(\uparrow\sigma iTÉMA\ K-)=\downarrow$	$(\uparrow\sigma iTÉMA\ K-)=\downarrow$
$(\uparrow OBJ)=\downarrow$	$\uparrow=\downarrow$	$(\uparrow SUBJ)=\downarrow$
Mit	eszik	János

6.5. ábra. Egyszerű kérdések

$$\left[\begin{array}{ll} \text{PRED} & \text{'eszik } \left\langle \left(\uparrow \text{SUBJ} \right), \left(\uparrow \text{OBL} \right) \right\rangle'} \\ \text{SUBJ} & \left[\begin{array}{ll} \text{PRED} & \text{'János'} \end{array} \right] \\ \text{OBJ} & \left[\begin{array}{ll} \text{PRED} & \text{'pro'} \end{array} \right] \end{array} \right]$$

6.6. ábra. F-struktúra

A fejezet elején bemutatott vázlatos felépítés alapján a c-struktúrát a (6.8)-as, az f- és i-struktúrákat pedig a (6.9)-es és a (6.10)-es ábrák mutatják:

Ez alapján az f- és i-struktúrák a következőképpen épülnek fel:

Az i-struktúrában egyértelműen elválik, hogy a téma kitüntetett része a kontrasztív topik, a rémáé pedig a fókusz, amely közvetlenül megelőzi a ragozott igét. Vessük ezt össze egy olyan válaszmondattal, amelyben a kontrasztív topik asszociáltja kvantor:

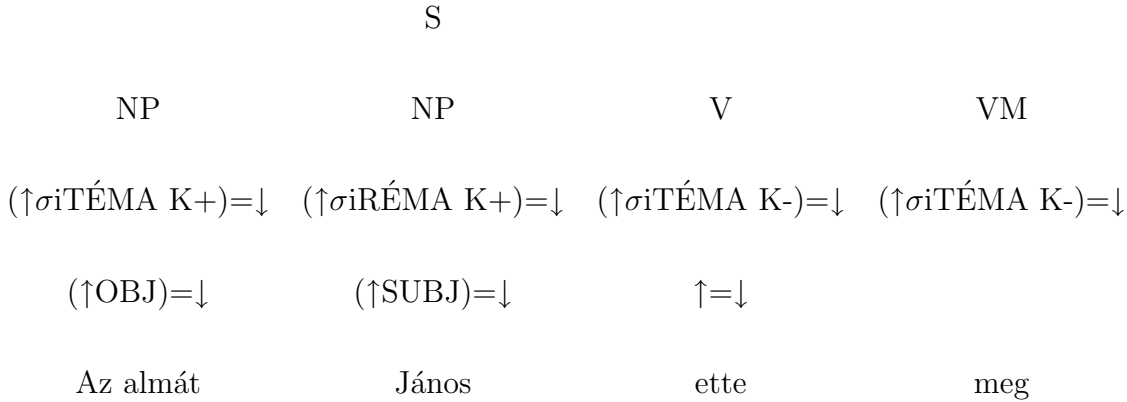
(6.4) Legalább két könyvet mindenki elolvasott.

A c-struktúra alapfelépítésében nem lesz változás, hiszen ezúttal a kvantor (amely az írtóhangsúlyt kapja) előzi meg közvetlenül a ragozott igét. A pozíció annotációiban azonban lesznek eltérések az előző példához képest, amikor is az írtóhangsúlyt viselő elem a fókusz volt.

Ennek megfelelően az f- és i-struktúrák a (6.12)-es és a (6.13)-es ábrán láthatók.

$$\left[\begin{array}{l} \text{TÉMA} \\ \text{RÉMA} \end{array} \left[\begin{array}{l} \text{KITÜNTETETT} \\ \text{NEM KITÜNTETETT} \end{array} \begin{array}{l} \\ \text{'eszik János'}
$$\left[\begin{array}{l} \text{KITÜNTETETT} \\ \text{NEM KITÜNTETETT} \end{array} \begin{array}{l} \text{'mit'} \\ \end{array} \right]$$$$

6.7. ábra. I-struktúra

6.8. ábra. Egyszerű kérdések

Az f- és az i-struktúra nagyban hasonlít a fókuszos példa szerkezeteire. A különbség, amelyre itt nincs mód kitérni, a kvantor és a fókusz szemantikai leírásában keresendő, ami része az i-struktúrának. Mindazonáltal a hasonló i-struktúrabeli pozíció (a réma rész kitüntetett eleme) utal arra, hogy a kontrasztív topik asszociáltjaként hasonló szerepet tölt be a mondatban a fókusz és az univerzális kvantor. Ha pedig Mycock [48] alapján azt is feltételezzük, hogy a prozódiai szerkezet is leképeződik az információs szerkezetre, az is egy nyilvánvaló összefüggés lesz, hogy a prozodiában írtóhangsúllyal rendelkező elemek az információs szerkezetben ugyanabba a kategóriába tartozzanak: a réma kitüntetett részébe.

6.2.3. Többszörös kérdések

Ebben az alfejezetben a többszörös kérdések három fajtáját vizsgáljuk meg az LFG-s reprezentáció szempontjából. Tekintsük elsőként azokat a kérdéseket, amelyekben a kérdőszók

$$\left[\begin{array}{l} \text{PRED} \quad \text{'megeszi } \left\langle \left(\uparrow \text{SUBJ} \right), \left(\uparrow \text{OBL} \right) \right\rangle} \\ \text{SUBJ} \quad \left[\text{PRED} \quad \text{'János'} \right] \\ \text{OBJ} \quad \left[\text{PRED} \quad \text{'az almát'} \right] \\ \text{TENSE} \quad \left[\text{PAST} \right] \end{array} \right]$$

6.9. ábra. F-struktúra

$$\left[\begin{array}{l} \text{TÉMA} \quad \left[\begin{array}{ll} \text{KITÜNTETETT} & \text{'az almát'} \\ \text{NEM KITÜNTETETT} & \text{'ette meg'} \end{array} \right] \\ \text{RÉMA} \quad \left[\begin{array}{ll} \text{KITÜNTETETT} & \text{'János'} \\ \text{NEM KITÜNTETETT} & \end{array} \right] \end{array} \right]$$

6.10. ábra. I-struktúra

S

NP

NP

V

$$(\uparrow \sigma \text{iTÉMA K+}) = \downarrow \quad (\uparrow \sigma \text{iRÉMA K+}) = \downarrow \quad (\uparrow \sigma \text{iTÉMA K-}) = \downarrow$$

$$(\uparrow \sigma \text{i}\forall) = \downarrow$$

$$(\uparrow \text{OBJ}) = \downarrow$$

$$(\uparrow \text{SUBJ}) = \downarrow$$

$$\uparrow = \downarrow$$

Legalább két könyvet

mindenki

elolvasott

6.11. ábra. Kontrasztív topik - kvantor

megelőzik az igét és rájuk párlista válasz adható.

(6.5) Ki kivel ment moziba?

$$\left[\begin{array}{l} \text{PRED} \quad \text{'elolvas} \left\langle \left(\uparrow \text{SUBJ} \right), \left(\uparrow \text{OBL} \right) \right\rangle \\ \text{SUBJ} \quad \left[\text{PRED} \quad \text{'mindenki'} \right] \\ \text{OBJ} \quad \left[\text{PRED} \quad \text{'legalább két könyvet'} \right] \\ \text{TENSE} \quad \left[\text{PAST} \right] \end{array} \right]$$

6.12. ábra. F-struktúra

$$\left[\begin{array}{l} \text{TÉMA} \quad \left[\begin{array}{l} \text{KITÜNTETETT} \quad \text{'legalább két könyvet'} \\ \text{NEM KITÜNTETETT} \quad \text{'elolvasott'} \end{array} \right] \\ \text{RÉMA} \quad \left[\begin{array}{l} \text{KITÜNTETETT} \quad \text{'mindenki'} \\ \text{NEM KITÜNTETETT} \end{array} \right] \end{array} \right]$$

6.13. ábra. I-struktúra

A fejezet elején bevezetett szerkezet alapján a c-struktúra a következő (6.14-as ábra):

S			
NP	NP	V	NP
($\uparrow \sigma_i \text{RÉMA K-}$)= $\downarrow$	($\uparrow \sigma_i \text{RÉMA K+}$)= $\downarrow$	($\uparrow \sigma_i \text{TÉMA K-}$)= $\downarrow$	($\uparrow \sigma_i \text{TÉMA K-}$)= $\downarrow$
($\uparrow \text{SUBJ}$)= $\downarrow$	($\uparrow \text{OBL}$)= $\downarrow$	$\uparrow$ = $\downarrow$	($\uparrow \text{OBL}$)= $\downarrow$
Ki	kivel	ment	moziba

6.14. ábra. Többszörös kérdés-1

Az f-struktúrát pedig a (6.15)-ös ábra mutatja.

$$\left[\begin{array}{l} \text{PRED} \quad \text{'megy} \left\langle \left(\uparrow \text{SUBJ} \right), \left(\uparrow \text{OBL} \right), \left(\uparrow \text{OBL} \right) \right\rangle \\ \text{SUBJ} \quad \left[\text{PRED} \quad \text{'pro'} \right] \\ \text{OBL} \quad \left[\text{PRED} \quad \text{'pro'} \right] \\ \text{OBL} \quad \left[\text{PRED} \quad \text{'moziba'} \right] \\ \text{TENSE} \quad \left[\text{PAST} \right] \end{array} \right]$$

6.15. ábra. F-struktúra

Az i-struktúrából nem maradhat ki a kérdőszók szemantikai leírása, azaz annak a kódolása, hogy a kérdés párlista választ vár. Mint azt a kérdőszavak és a fókusz viszonyáról szóló korábbi fejezetben láttuk, ezt Krifka [39] alapján úgy tudjuk formalizálni, hogy a kérdés interpretációja egy függvény, amelyben az első kérdőszó határozza meg az értelmezési tartományt, és a második az értékkészletet. Krifka szerint ezen többszörös kérdések szemantikai leírása is egy rendezett pár, amelynek első része a már említett leképezés, második pedig a megszorítás, amely megfogalmazza, hogy a függvényben milyen objektumok képeződnek le milyen objektumokra (pl. emberek emberekre, vagy emberek dolgokra). A jelen esetben ez a következőképpen nézne ki:

$\langle \text{FUN}(\lambda \langle x, y \rangle [\text{moziba ment}(x)(y)]), \text{FUN}'(\text{SZEMÉLYEK} \times \text{SZEMÉLYEK}) \rangle$, ahol:

$\text{FUN}(\lambda \langle x, y \rangle [\text{moziba ment}(x)(y)]) = \lambda f \forall x [x \in \text{DOM}(f) \rightarrow \text{moziba ment}(f(x))]$, azaz azoknak a függvényeknek a halmaza, amelyekben az értelmezési tartomány minden x személyéről elmondható, hogy moziba ment az $f(x)$ értékkészletből egy személlyel; a FUN' pedig a személyek halmazát a személyek halmazára leképező függvények halmaza. Az előbbi halmaz részhalmaza az utóbbinak. Ezeket a függvényeket és a megszorítást például a következőképpen tudnánk megjeleníteni az i-struktúrában: (6.16).

Hasonlítsuk össze ezt a következő példával:

(6.6) Honnan hová utazik?

A (6.6)-as példa c-struktúrájában szintén mindkét kérdőszó megelőzi az igét, az annotációk azonban más i-struktúrára utalnak (a c-struktúra bemutatásától most eltekintünk):

$$\left[\begin{array}{l} \text{TÉMA} \\ \text{RÉMA} \end{array} \left[\begin{array}{l} \text{KITÜNTETETT} \\ \text{NEM KITÜNTETETT} \end{array} \begin{array}{l} \\ \text{'ment moziba' } \end{array} \right] \left[\begin{array}{l} \text{KITÜNTETETT} \quad \text{'kivel' } \left(\text{Y} \right) \in \text{SZEMÉLYEK} \\ \text{NEM KITÜNTETETT} \quad \text{'ki' } \left(\text{X} \right) \in \text{SZEMÉLYEK} \\ \forall x \text{ } x \in \text{DOM}(\text{F}) \rightarrow \text{moziba ment} \left(\text{F}(\text{X}) \right), \left(\text{F}(\text{X}) \right) \in \left(\text{Y} \right) \end{array} \right] \right]$$

6.16. ábra. I-struktúra

$$\left[\begin{array}{l} \text{TÉMA} \\ \text{RÉMA} \end{array} \left[\begin{array}{l} \text{KITÜNTETETT} \\ \text{NEM KITÜNTETETT} \end{array} \begin{array}{l} \\ \text{'utazik' } \end{array} \right] \left[\begin{array}{l} \text{KITÜNTETETT} \quad \text{'honnán' } \left(\text{X} \right) \in \text{HELYEK} \\ \text{'hová' } \left(\text{Y} \right) \in \text{HELYEK} \\ \text{NEM KITÜNTETETT} \end{array} \right] \right]$$

6.17. ábra. I-struktúra

(6.17).

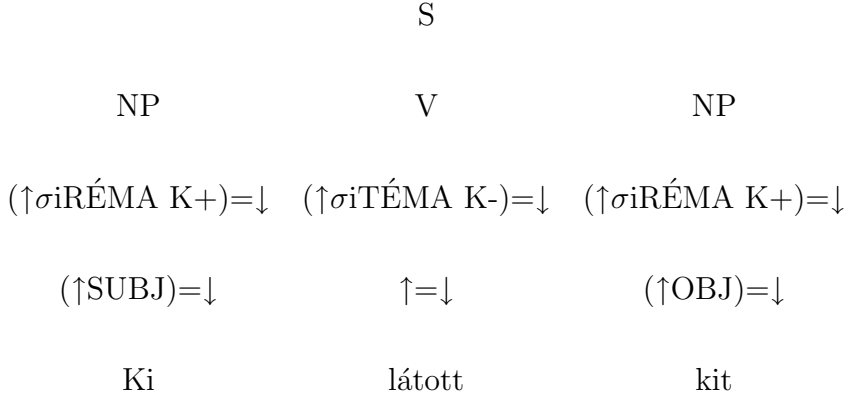
Az itt javasolt megközelítés szerint a (6.6)-es példában nem jön létre a függvényalkalmazás a két kérdőszó között, ugyanis azok az információs szerkezetben ugyanabba a kategóriába tartoznak, nincs köztük különbség abból a szempontból, hogy az egyik egy már ismert halmazra vonatkozik, vagy hogy egy olyan halmazt határoz meg, amelynek minden elemét fel kell használni. A válasz nem párlistát, hanem egyetlen, komplex fókuszot tartalmaz, amely úgy jön létre, hogy mind a két kérdőszó által denotált halmazból tartalmaz egy elemet, azaz itt két helyet:

(6.7) BUDAPESTRŐL SZEGEDRE utazik.

Nézzük most a többszörös kérdések egy másik fajtáját:

(6.8) Ki látott kit?

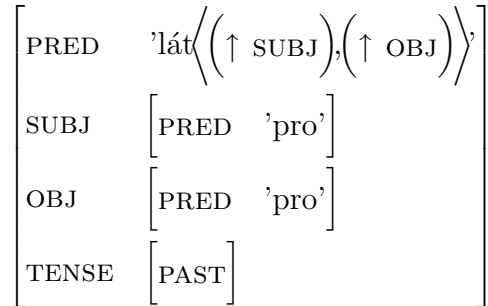
Ebben a példában az egyik kérdőszó megelőzi a ragozott igét, a másik pedig a mondat végén helyezkedik el:

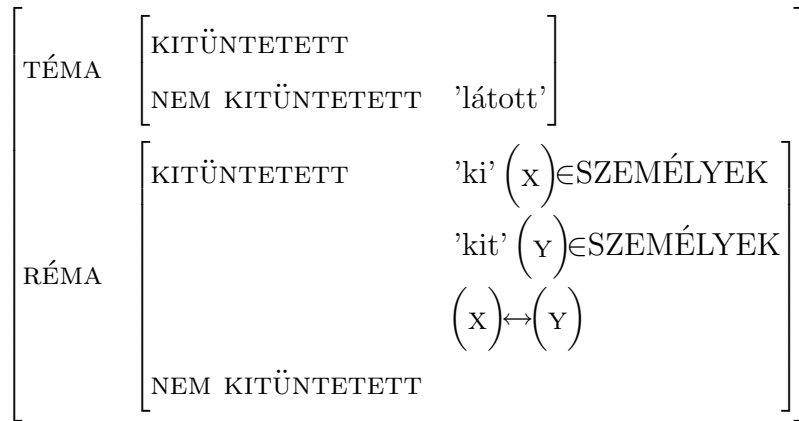
6.18. ábra. Többszörös kérdés-2

Az f-struktúrát a (6.19)-os ábra mutatja:

A mondat i-struktúrája, amely egyben az interpretációra is utal, megegyezik a komplex fókuszos mondatokéval a tekintetben, hogy nem tartalmaz függvényalkalmazást, és a kérdőszók ugyanabba a részbe tartoznak. Kérdés azonban, hogy mennyiben kell az információs szerkezetnek tükröznie a fentebb említett tendenciát, mely szerint a kérdőszavak ugyanarra a halmazra vonatkoznak (élők, élettelenek, stb.), így a köztük levő reláció potenciálisan megfordítható. Mint láttuk, ez azonban csak tendencia. Egy olyan megközelítés is lehetséges, amelyben a kérdőszók nem feltétlenül tartoznak ugyanahhoz a halmazhoz, ám az olvasat, amelyben a reláció irányára kérdezzünk rá, csak akkor lehetséges, amikor igen.

6.19. ábra. F-struktúra

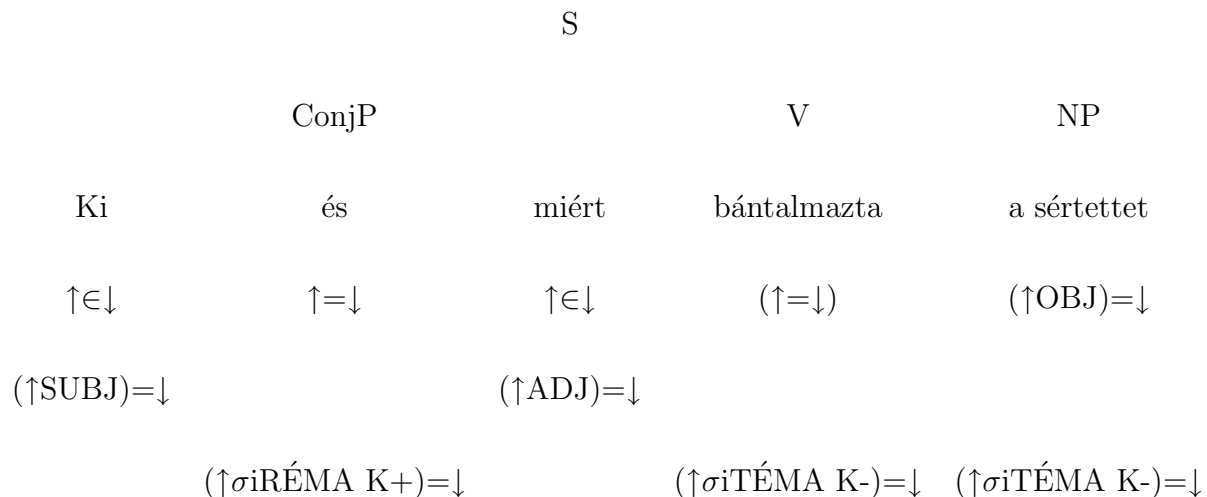

6.20. ábra. I-struktúra

Az információs szerkezetnek ettől függetlenül tartalmaznia kell a kérdőszók megszorítását. Amennyiben a megszorítások megegyeznek, lehetséges a relációra kérdező olvasat, egyébként nem. A (6.12)-os példában lehetséges ez az olvasat, ezt mutatja a (6.20)-as szerkezet.

A többszörös kérdések harmadik típusában a mellérendelt kérdőszók foglalják el a(z egyik) kitüntetett preverbális pozíciót:

(6.9) Ki és miért bántalmazta a sértettet?

6.21. ábra. Többszörös kérdés-3

A többszörös kérdések bemutatásánál már volt szó a fenti szerkezet furcsaságáról, pontosabban arról, hogy a magyarban két kérdőszó mellérendelése grammatikus, annak ellenére, hogy más a grammatikai funkciójuk. Az LFG-ben a mellérendelést halmazként kezelik az f-struktúrában, amelynek elemei a mellérendelt konstituensek. A mellérendelés feltétele például Peterson [49] szerint a közös funkció, amely két kérdőszó esetében sokáig az f-struktúra részeként ábrázolt fókusz volt. Azonban amennyiben a kérdőszókat nem tekintjük automatikusan fókusz funkciójúnak, és a fókuszt nem is az f-struktúra szintjén ábrázoljuk, gondban vagyunk, ha a kérdőszók közös funkcióját szeretnénk megtalálni. A kérdőszók fókuszként való elemzése már csak azért sem állná meg a helyét, mert két kérdőszóval elentétben egy kérdőszót és egy fókuszt nem lehet mellérendelni:

(6.10) *Ki és MARIVAL ment moziba?

(6.11) Ki ment moziba MARIVAL?

Dalrymple [14] (Kaplan & Bresnan 1982-re hivatkozva) bevezeti a Q-val jelölt funkciót a kérdések f-struktúrájában, amely az egész (akkor még) fókuszált kérdőszós kifejezésből (például *melyik park*) magát a kérdőszót hivatott kijelölni. Átmeneti megoldásként az f-struktúrában Q-val fogjuk jelölni a mellérendelt kérdőszók halmazát, utalva ezzel arra a közös lexikai tulajdonságra, hogy kérdőszók, hiszen láthatóan ez az a közös tulajdonságuk, amely alapján mellérendelhetők. Ez azonban továbbra sem jelent közös funkciót a mondatban. Abeillé (személyes közlés) szerint egy olyan megközelítés is lehetséges, hogy a két kérdőszó közös funkciója éppen az, hogy a mondat elején helyezkednek el, és nem a grammatikai funkciójukból adódó saját pozíciójukban. Ezt igazolni látszik az, hogy bizonyos nyelvekben (pl. cseh) a kérdőszavak preverbális pozícióban mellérendelhetők, a ragozott ige utáni mondatszakaszban azonban nem. A magyarra ez az elgondolás azonban nem tűnik automatikusan alkalmazhatónak, hiszen a magyarban a grammatikai funkciók nem köthetők egyértelműen szintaktikai pozíciókhoz, és a preverbális pozíciókban is többféle grammatikai funkciójú mondatrészek előfordulhatnak. Ennek a problémának a megoldása további kutatásokat igényel, teljes megoldására itt nem vállalkozhatunk. Az f-struktúrában tehát a Q funkciót használjuk, és a mellérendelést halmazként adjuk meg (6.22).¹

Az i-struktúra az előzőekhez hasonlóan épül fel (6.23).

¹A Q funkció bevezetése és használata természetesen azt is maga után vonná, hogy az összes kérdőmondat f-struktúrájában szerepelnie kell.

$$\left[\begin{array}{l} \text{PRED} \\ \text{Q} \\ \text{OBJ} \\ \text{TENSE} \end{array} \begin{array}{l} \text{'bántalmaz'} \left\langle \left(\uparrow \text{ SUBJ} \right), \left(\uparrow \text{ OBJ} \right) \right\rangle \\ \left[\begin{array}{l} \text{CONJ} \quad \text{és} \\ \text{SUBJ} \quad \left[\text{PRED} \quad \text{'pro'} \left(\text{KI} \right) \right] \\ \text{ADJ} \quad \left[\text{PRED} \quad \text{'pro'} \left(\text{MIÉRT} \right) \right] \end{array} \right] \\ \left[\text{PRED} \quad \text{'a sérültet'} \right] \\ \left[\text{PAST} \right] \end{array} \right]$$

6.22. ábra. F-struktúra

$$\left[\begin{array}{l} \text{TÉMA} \\ \text{RÉMA} \end{array} \left[\begin{array}{l} \text{KITÜNTETETT} \\ \text{NEM KITÜNTETETT} \quad \text{'bántalmazta a sérültet'} \\ \text{KITÜNTETETT} \quad \text{'ki' } \left(\text{x} \right) \in \text{SZEMÉLYEK} \\ \text{'miért' } \left(\text{y} \right) \\ \text{NEM KITÜNTETETT} \end{array} \right] \right]$$

6.23. ábra. I-struktúra

A többszörös kérdések után térjünk át a korrigáló kérdésekre, vagy visszakérdezésekre, amelyekben, mint láttuk, előfordulhat egy fókusz és egy kérdőszó a preverbális mondatstruktúrákban.

6.2.4. Visszakérdezések

Ebben a részben a következő mondatokkal foglalkozunk:

(6.12) (Jó, de) János mit evett?

(6.13) Ki nem a Hamletet olvasta?

Mindkét mondatban ki van töltve mindkét kitüntetett preverbális pozíció: (6.24) és (6.25).

S		
NP	NP	V
$(\uparrow\sigma_i\text{RÉMA } K+)=\downarrow$	$(\uparrow\sigma_i\text{TÉMA } K+)=\downarrow$	$(\uparrow\sigma_i\text{TÉMA } K-)=\downarrow$
$(\uparrow\text{SUBJ})=\downarrow$	$(\uparrow\text{OBJ})=\downarrow$	$\uparrow=\downarrow$
János	mit	evett

6.24. ábra. Visszakérdezés-1

A 6.12 mondat f- és i-struktúrái a következők: (6.26) és (6.27).

A 6.13-as példa f-és i-struktúráját pedig a (6.28)-os és (6.29)-es ábrák mutatják.

Mint említettem, az i-struktúra elvileg tartalmazhat utalást a diskurzusra, amelyben az adott mondat elhangzik. Ebből kiderülhet például, hogy az adott mondat indíthat-e diskurzust vagy nem, vagy hogy semleges-e vagy sem. Az LFG egyik további kutatási iránya mindenképpen az információs szerkezet és a diskurzus kapcsolatának pontos kidolgozása lehet. Az elemzési javaslatok bemutatása után a következő fejezet a javasolt elemzés főbb eredményeit foglalja össze.

S		
NP	NP	V
$(\uparrow\sigma\text{iRÉMA K-})=\downarrow$	$(\uparrow\sigma\text{iRÉMA K+})=\downarrow$	$(\uparrow\sigma\text{iTÉMA K-})=\downarrow$
$(\uparrow\text{SUBJ})=\downarrow$	$(\uparrow\text{OBJ})=\downarrow$	$\uparrow=\downarrow$
Ki	nem a Hamletet	olvasta

6.25. ábra. Visszakérdezés-2

$$\left[\begin{array}{l} \text{PRED} \quad \text{'eszik'} \left\langle \left(\uparrow \text{SUBJ} \right), \left(\uparrow \text{OBJ} \right) \right\rangle, \\ \text{SUBJ} \quad \left[\text{PRED} \quad \text{'János'} \right] \\ \text{OBJ} \quad \left[\text{PRED} \quad \text{'pro'} \left(\text{MIT} \right) \right] \\ \text{TENSE} \quad \left[\text{PAST} \right] \end{array} \right]$$

6.26. ábra. F-struktúra

$$\left[\begin{array}{l} \text{TÉMA} \quad \left[\begin{array}{l} \text{KITÜNTETETT} \quad \text{'mit'} \\ \text{NEM KITÜNTETETT} \quad \text{'evett'} \end{array} \right] \\ \text{RÉMA} \quad \left[\begin{array}{l} \text{KITÜNTETETT} \quad \text{'János'} \\ \text{NEM KITÜNTETETT} \end{array} \right] \end{array} \right]$$

6.27. ábra. I-struktúra

$$\left[\begin{array}{l} \text{PRED} \quad \text{'olvas} \left\langle \left(\uparrow \text{SUBJ} \right), \left(\uparrow \text{OBJ} \right) \right\rangle \\ \text{SUBJ} \quad \left[\text{PRED} \quad \text{'pro'} \left(\text{KI} \right) \right] \\ \text{OBJ} \quad \left[\text{PRED} \quad \text{'pro'} \left(\text{NEM A HAMLETET} \right) \right] \\ \text{TENSE} \quad \left[\text{PAST} \right] \end{array} \right]$$

6.28. ábra. F-struktúra

$$\left[\begin{array}{l} \text{TÉMA} \quad \left[\begin{array}{ll} \text{KITÜNTETETT} & \text{'mit'} \\ \text{NEM KITÜNTETETT} & \text{'evett'} \end{array} \right] \\ \text{RÉMA} \quad \left[\begin{array}{ll} \text{KITÜNTETETT} & \text{'nem a Hamletet'} \\ \text{NEM KITÜNTETETT} & \text{'ki'} \end{array} \right] \end{array} \right]$$

6.29. ábra. I-struktúra

7. fejezet

Konklúzió

A dolgozatban a magyar mondat preverbális szakaszának, pontosabban a diskurzusfunkcióknak egy lehetséges LFG elemzését mutattam be. A megszorítás-alapú LFG-s megközelítés abban különbözik a transzformációs elméletektől, hogy az eltérő nyelvi információkat különböző reprezentációs szinteken ábrázolja és ezeket leképezi egymásra. A szintaxisban nem feltételez mozgásokat, vagy üres kategóriákat, hanem a grammatikai funkciókat és a predikátum-argumentum viszonyokat egy külön szerkezetben, az f-struktúrában jeleníti meg. Ezzel szemben a transzformációs elemzésekben a különböző nyelvi szintek információit a szintaxis tartalmazza: a funkcionális projekciók révén utal az információs szerkezetre, a gyakran rejtett mozgásokkal létrejövő logikai formával pedig a szemantikára. Az LFG-s megközelítésen keresztül arra próbáltam rávilágítani, hogy a szintaktikai pozíciók nem feleltethetők meg egyértelműen egy-egy diskurzusfunkciónak, mint azt a funkcionális projekciók (például TopP, FocP) sugallják, hiszen egy pozícióban többféle elem is állhat (lásd az ige előtti kitüntetett pozíció(ka)t), illetve (az információs szerkezet szempontjából) ugyanaz az elem több pozícióban is megjelenhet, például a fókusz az ige előtti kitüntetett pozíciók valamelyikében, a mondat végén, vagy akár a kitüntetett pozíciók előtt a kvantor-mezőben, amennyiben a kontrasztív topik asszociáltja kvantor. Az LFG-s elemzés tulajdonképpen azt az intuíciót próbálja meg tükrözni, hogy léteznek a szintaxisban kitüntetett pozíciók, mint például a mondat bal perifériája, esetenként a mondat vége, vagy a ragozott ige előtti pozíció, és léteznek az információs szerkezet szempontjából kitüntetett elemek, mint például a hókusz, a fókusz, a topik (kontrasztív topik vagy thematic shifter) és a kérdőszavak, amelyek az esetek többségében a szintaxisban is kitüntetett pozícióba törekszenek, ám hogy pontosan melyikbe, az szintaktikai megszorításoktól, illetve a többi elemtől függ.

A másik fontos szempont, amelyet figyelembe vettünk az volt, hogy a mondatok információs szerkezete utal arra, hogy az adott mondat milyen szerepet tölt be a diskurzusban. A semleges mondatok általában a *Mi történt?* és hasonló kérdésre válaszolnak, narratív jellegűek, céljuk a puszta információközlés (szemben például a kérdezőszóval, válaszadással, a visszakérdezőszóval vagy a korrigálással). A semleges mondatokat formailag a lapos prozódia jellemzi, az információs szerkezet szempontjából pedig az, hogy gyakran szerepel bennük topik, amit *thematic shifternek* nevezünk, utalva arra a szerepére, hogy altémákat vezet be, illetve az altémaváltást jelöli a diskurzusban. A másik kitüntetett alkotóelemük lehet a hókusz, amely az ige előtti kitüntetett pozícióban áll, funkciója az azonosítás. A két funkció prominenciája mind az információs szerkezetben, mind pedig a szintaxisban megmutatkozik. Az előbbiben a téma illetve a réma kitüntetett részébe kerülnek, míg az utóbbiban az egyik a mondat bal periferiáján, a másik pedig közvetlenül a ragozott ige előtt helyezkedik el. A nem semleges mondatok szerepe a diskurzusban összetettebb, ide tartoznak a kérdések, a kérdésekre válaszoló mondatok, a korrigálások, a szembeállítások és a visszakérdezések. Az ezekre jellemző legfontosabb elemek a kérdőszók és a fókusz, amelyeket az információs szerkezetben a hókuszhoz hasonlóan a réma kitüntetett részébe soroltunk. További fontos elem még a kontrasztív topik, amelynek funkciója szintén egy alstruktúra jelzése a diskurzusban. A kontrasztív topik nem indíthat diskurzust, azaz csak válaszmondatokban fordulhat elő, vagy pedig olyan kérdésekben, amelyek a diskurzus addig elhagyott részét korrigálják, vagy azzal kapcsolatban várnak pontosítást. A kontrasztív topikokkal kapcsolatban Buring [5] elemzését használtuk fel, aki a kontrasztív topikos válaszokat ún. diskurzusfák segítségével formalizálja, amelyek tartalmazzák a kontrasztív topik alternatíváiként felmerülő implicit kérdéseket is. A kontrasztív topik a *thematic shifterhez* hasonlóan a téma kitüntetett részébe tartozott.

A fókusz és a kérdőszavak viszonyával kapcsolatban láttuk, hogy több szempontból hasonlítanak egymásra, ami leginkább ahhoz köthető, hogy azonos szerepet töltenek be a diskurzusban. A fókusz a válaszokban a megfelel a kérdőszónak a kérdésben. Azonban azt is láttuk, hogy szintaktikai viselkedésük is eltér (például több kérdőszó megjelenhet az ige előtt, míg ez a fókuszra nem érvényes), és szemantikailag is szólnak érvek amellett, hogy nem azonos típusú objektumokról van szó [16].

Mindezek alapján amellett érveltem, hogy a magyarban a mondat, főként a preverbális mondatszakasz felépítése az információs szerkezettel áll összefüggésben és ezt az LFG-ben a c-struktúra annotációival és az információs szerkezettel próbáltam meg formalizálni. Ehhez

elsőként egy olyan információs szerkezetet próbáltam találni, amely alkalmas lehet mind a semleges, mind pedig a nem semleges mondatok szerkezetének megragadására, azaz nem tartalmaz olyan kategóriákat, amelyek ezek közül csak az egyikben fordulnak elő (például fókusz). Ez a szerkezet téma-réma felosztású, továbbá mindkét rész tartalmaz egy kitüntetett és egy nem kitüntetett részt. A téma kitüntetett része a *thematic shifter* és a kontrasztív topik, míg a rémáé a hókusz, a fókusz és a kérdőszavak. A téma nem kitüntetett része a háttér, a rémáé pedig például a kiegészítő információ, vagy többszörös kérdésekben a *D-linked* kérdőszó, vagy olyan kérdőszók, amelyek megelőzik a tagadott fókuszt a preverbális mondatszakaszban. Nem elvetendő opció azonban azt feltételezni, hogy a különböző mondattípusok információs szerkezete is nagyban eltér egymástól és ezért nem is szükséges egy általános, mögöttes információs szerkezetet feltételezni, amellyel mindegyik leírható. A kérdés eldöntése további kutatásokat igényel.

További kutatásokat igényel a többszörös kérdések tulajdonságainak LFG-ben történő formalizálása is. Nehézséget okoz a párlista olvasatú kérdésekben a *D-linked* kérdőszavak információs szerkezeti státuszának meghatározása: a rájuk adott válasz alapján a kontrasztív topikhoz hasonlóan a téma rész kitüntetettjének kell őket tekinteni, vagy pedig a prozódiaiból kiindulva (a prozódiai szerkezet szintén leképeződik az információs szerkezetre, és a lineárisan első kérdőszavak a kontrasztív topikétól eltérő intonációval ejtődnek, egy intonációs egységet alkotva az ígét közvetlenül megelőző kérdőszókkal) a réma részbe sorolni (és a nem kitüntetett elemnek tekinteni)? További probléma annak a pontos eldöntése, hogy mikor lehetséges a kérdőszók mellérendelése az ige előtt és mikor jelenhet meg az egyik kérdőszó az ige előtt, a másik pedig a mondat végén. Láttuk, hogy ezt nem szigorú szabályok, hanem tendenciák vezérlik: egy argumentumot és egy szabad határozót a beszélők inkább mellérendelnek az ige előtt (vagy a mellérendelt szabad határozó a mondat végén is állhat, ebben az esetben nem konstituensek, hanem tagmondatok mellérendeléséről beszéltünk), míg két argumentum, vagy egy argumentumot és egy szabad határozó közül (amennyiben ugyanahhoz a lexémához tartoznak) általában az egyik a ragozott ige elé, másik pedig a mondat végére kerül. Amikor azonban nem tartoznak ugyanahhoz a lexémához, mindkét szerkezet lehetséges, nincs egyetértés a beszélők között abban, hogy melyik a helyes. Az LFG-ben ezt úgy próbáltuk meg formalizálni, hogy a reláció irányára történő rákérdezés (a kérdésnek ez a szemantikai értelmezése) csak akkor lehetséges, ha a kérdőszók ugyanarra a halmazra vonatkoznak (pl. emberek, dolgok; hiszen így ugyanahhoz a lexémához is fognak tartozni), de nem egyedül ez az olvasat lehetséges. Két kérdőszó mellérendelése szintén problematikus, amennyiben a

nem azonos funkció ellenére a mellérendelés grammatikus. Egy lehetséges javaslat szerint a fókusz a közös funkciójuk, ám ez nem magyarázná meg, hogy két (nem kérdő) fókuszt miért nem lehet hasonlóképpen mellérendelni, és azt sem, hogy mi lenne a közös funkció abban az esetben, amikor a fókusz nem szintaktikai (f-struktúrabeli), hanem kizárólag információs szerkezeti (illetve szemantikai) kategória.

A ragozott igét megelőző kitüntetett pozíció problematikája kapcsán arra tettem javaslatot, hogy érdemes lehet két ilyen pozíciót feltételezni (ezt az LFG c-struktúrája lehetővé teszi), ám az itt megjelenő elemekkel kapcsolatban szintaktikai megszorításokat alkalmazni, ugyanis nem minden elemkombináció fordulhat elő ezekben pozíciókban. Ami megjelenhet, az két kérdőszó (párlista vagy specifikus pár olvasattal), egy kérdőszó és egy tagadó fókusz, illetve egy fókusz és egy kérdőszó.

A dolgozat elemzési javaslatai, még ha nem is nyújtanak minden problémára teljeskörű megoldást, a magyar szintaxis egy nem transzformációs, hanem megszorítás alapú megközelítésének első lépéseit, főbb problémáit próbálják meg felvázolni, amelyek nyomán továbbhaladva, vagy amelyeket kritizálva a korábbiakkal párhuzamosan egy másik modellt is ki lehet alakítani.

Irodalomjegyzék

- [1] Anne Abeillé. *Les grammaires d'unification*. Collection Langues et Syntaxe. Lavoisier, Paris, 2007.
- [2] Huba Bartos. Az inflexiós jelenségek szintaktikai háttere. In Ferenc Kiefer, editor, *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000.
- [3] Joan Bresnan. *Lexical-Functional Syntax*. Blackwell, Oxford, 2001.
- [4] Michael Brody. Remarks on the order of elements in the hungarian focus field. *Approaches to Hungarian*, 3:95–121., 1990.
- [5] Daniel Büring. *The Meaning of Topic and Focus — The 59th Street Bridge Accent*. Routledge, London, 1997.
- [6] Daniel Büring. On d-trees, beans, and b-accent. *Linguistics & Philosophy*, 26(5):511–545, 2003.
- [7] Miriam Butt and Tracy Holloway King. Structural topic and focus without movement. In Butt Miriam and Tracy Holloway King, editors, *LFG96*, Rank Xerox, Grenoble, 1996. CSLI.
- [8] Miriam Butt and Tracy Holloway King. Null elements in discourse structure. In *Papers from the NULLS Seminar*, Delhi, 2000. Motilal Banarsidass.
- [9] Zoltán Bánréti. *A mellérendelés és az ellipszis nyelvtana a magyarban*. Tinta könyvkiadó, Budapest, 2007.
- [10] Kersti Börjars, John Payne, and Erika Chisarik. On the justification for functional categories in lfg. In Butt Miriam and Tracy Holloway King, editors, *LFG99*, Manchester, 1999. CSLI.

- [11] György Kálmán C., László Kálmán, Ádám Nádasdy, and Gábor Prószték. A magyar segédigék rendszere. *Általános nyelvészeti tanulmányok*, XVII:49–103., 1985.
- [12] Noam Chomsky. Conditions on transformations. In S. Anderson and Paul Kiparski, editors, *A festschrift for Morris Halle*. Holt, Rinehart and Winston, New York, 1973.
- [13] Ileana Comorovski. *Interrogative Phrases and the Syntax-Semantics Interface*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, Boston, London, 1996.
- [14] Mary Dalrymple. *Lexical Functional Grammar*, volume 34 of *Syntax and Semantics*. Academic Press, London, 2001.
- [15] Mary Dalrymple. Glue and information structure. paper presented at the LFG Meeting, SOAS, London, February 2010.
- [16] Regine Eckardt. Inherent focus on wh-phrases. In *Sinn und Bedeutung*, Barcelona, 2007. UFP.
- [17] Nomi Erteschik-Shir. *Information Structure. The Syntax-Discourse Interface*, volume 3 of *Oxford Surveys in Syntax and Morphology*. Oxford University Press, Oxford/New York, 2007.
- [18] Anna Gazdik. A magyar többszörös kérdések lexikai-funkcionális megközelítésben. In Zsuzsanna Gécseg, editor, *LingDok 10. Nyelvészdoktoranduszok dolgozatai*. JATEPress, Szeged, 2010.
- [19] Jonathan Ginzburg and Ivan Sag. *Interrogative Investigations. The Form, Meaning and Use of English Interrogatives*. CSLI, Stanford, 2000.
- [20] Beáta Gyuris. *The semantics of contrastive topics in Hungarian*. PhD thesis, ELTE, Budapest, 2002.
- [21] Zsuzsanna Gécseg and Ferenc Kiefer. A new look at information structure in Hungarian. *Natural Language and Linguistic Theory*, 27:583–622., 2009.
- [22] Andreas Haida. *The Indefiniteness and Focusing of Wh-Words*. PhD thesis, Humboldt University, Berlin, 2007.

- [23] Michael Halliday. Notes on transitivity and theme in english, part ii. *Journal of Linguistics*, 3:199–244., 1967.
- [24] István Kenesei. Quantifiers, negation, and focus on the left periphery in hungarian. *Lingua*, 119:564–591., 2009.
- [25] Tracy Holloway King. *Configuring Topic and Focus in Russian*. PhD thesis, Stanford University, 1995.
- [26] Tracy Holloway King. Focus domains and information structure. In Butt Miriam and Tracy Holloway King, editors, *LFG97*, University of California, San Diego, 1997. CSLI Publications.
- [27] Tracy Holloway King and Annie Zaenen. F-structures, information structure, and discourse structure. Proceedings of LFG04, extended abstract, 2004.
- [28] Katalin É. Kiss. *A magyar mondat szerkezet generatív leírása*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.
- [29] Katalin É. Kiss. Az egyszerű mondat szerkezete. In Ferenc Kiefer, editor, *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.
- [30] Katalin É. Kiss. A többszörös kérdésekről. In L. Hunyadi, Zs. Lengyel, K. Klaudy, and G. Székely, editors, *Könyv Papp Ferencnek*. KLTE, Debrecen, 1992.
- [31] Katalin É. Kiss. Sentence structure and word order. In Ferenc Kiefer and Katalin É. Kiss, editors, *The structure of Hungarian*, volume 27 of *Syntax and Semantics*, pages 1–90. Academic Press, San Diego, 1994.
- [32] Katalin É. Kiss, editor. *Discourse-Configurational Languages*. Oxford University Press, Oxford, New York, 1995.
- [33] Katalin É. Kiss. Multiple topic, one focus? *Acta Linguistica Hungarica*, 45:3–29., 1998.
- [34] Katalin É. Kiss. Egy igekötőelmélet vázlat. *Magyar nyelv*, 100:15–43., 2004.
- [35] Katalin É. Kiss. Focussing as predication. In Valéria Molnár and Susanne Winkler, editors, *The Architecture of Focus*. Mouton de Gruyter, Berlin, 2006.

- [36] Katalin É. Kiss. Free word order, (non)-configurationally and phases. *Linguistic Inquiry*, 39:441–474., 2008.
- [37] Katalin É. Kiss, Ferenc Kiefer, and Péter Siptár. *Új magyar nyelvtan*. Osiris, Budapest, 1999.
- [38] András Komlósy. *A lexikai-funkcionális grammatika mondattanának alapfogalmai*. Tinta könyvkiadó, Budapest, 2001.
- [39] Manfred Krifka. For a structured meaning account of questions and answers. In Féry Caroline and W. Sternefeld, editors, *Audiatur Vox Sapientia. A Festschrift for Arnim von Stechow*, pages 287–319. Akademie Verlag, Berlin, 2001.
- [40] S. Kuno and K. Takami. *Grammar and discourse principles: Functional Syntax and GB Theory*. Chicago University Press, Chicago, 1993.
- [41] László Kálmán. Word order in neutral sentences. *Approaches to Hungarian*, 1:13–23., 1985.
- [42] László Kálmán. Word order in non-neutral sentences. *Approaches to Hungarian*, 1:25–37., 1985.
- [43] László Kálmán, editor. *Magyar leíró nyelvtan. Mondattan 1*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2001.
- [44] László Kálmán, Gábor Prószéky, Ádám Nadasdy, and György C. Kálmán. Hocus, focus and verb types in hungarian infinitive constructions. In Abraham Werner and Sjaak de Meij, editors, *Topic, Focus and Configurationality*, pages 129–142. Benjamins, Amsterdam, 1986.
- [45] Anikó Lipták. *On the Syntax of Wh-items in Hungarian*. PhD thesis, Utrecht University, 2001.
- [46] Jean-Marie Marandin. Types phrastiques. In Anne Abeillé and Danièle Godard, editors, *Grande Grammaire du français*. ?, Paris, 2010?
- [47] Cecília Sarolta Molnár. Szintaxis és/vagy szemantika. néhány magyar mondattani jelenség vizsgálata. Master’s thesis, Eötvös Loránd Tudományegyetem, BTK, Elméleti nyelvészet szak, 2008.

- [48] Louise Mycock. *A New Typology of Wh-Questions*. PhD thesis, Manchester University, 2006.
- [49] Peter Peterson. Coordination: Consequences of a lexical-functional account. *Natural Language and Linguistic Theory*, 22:643–79., 2004.
- [50] Mats Rooth. A theory of focus interpretation. *Natural Language Semantics*, 1:75–116., 1992.
- [51] Hana Skrabalova. Parataxe apparente et coordination des interrogatifs en tchèque. *Faits de langue*, 28, 2006.
- [52] Mark Steedman. *The syntactic interface*. MIT Press, Cambridge, 2000.
- [53] Balázs Surányi. Focus structure and the interpretation of multiple questions. In Kerstin Schwabe and Susanne Winkler, editors, *On Information Structure, Meaning and Form*, pages 229–253. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, 2007.